

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Fantastické motivy v díle Jakuba Arbesa

Bakalářská práce

Autor: Pavlína Drašarová
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: Mgr. Tereza Šmídová

Zadání bakalářské práce

Autor:	Pavλίna Drařarová
Studium:	P15P0698
Studijní program:	B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Bc. učitelství - všeobecný základ
Název bakalářské práce:	Fantastické motivy v díle Jakuba Arbesa
Název bakalářské práce AJ:	Fantastic motifs in the work of Jakub Arbes

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tato práce se zabývá projevem fantastických motivů v díle Jakuba Arbesa. Práce je rozdělena na dvě části: teoretická část je zaměřena na vymezení pojmu fantastická literatura a charakteristiku pojmu romaneto. Praktická část se věnuje interpretaci fantastických motivů v jednotlivých Arbesových dílech.

Encyklopedie literatury science fiction ; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr. Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995, 555 s. ISBN 80-85390-33-7. TRAILL, Nancy H. Možné světy fantastiky. Praha: Academia, 2011, 228 s. Možné světy. ISBN 978-80-200-1908-0. ŠRÁMEK, Jiří. Morfologie fantastické povídky. Brno: Masarykova universita, 1993, 136 s. ISBN 80-210-0700-1. DRESLER, Václav. Jakub Arbes, život a dílo. V Praze: J. Hynek, 1910, 128 s. Pestrá knih. zábavy a kultury. LACHMANN, Renate. Memoria fantastika. Praha: Herrmann, 2002, 287 s. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Tereza Šmídová

Oponent: Mgr. Petra Bubeníčková, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 16.11.2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 19. 4. 2018.

.....

Pavčina Drašarová

Poděkování

Děkuji Mgr. Tereze Šmídové, za odborné vedení práce, věcné připomínky, dobré rady a vstřícnost při vypracování bakalářské práce.

Anotace

Drašarová, Pavlína. *Fantastické motivy v díle Jakuba Arbesa*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018. 47 s. Bakalářská práce.

Tématem bakalářské práce jsou projevy fantastických motivů v romanetech Jakuba Arbesa. Cílem první části práce, která je teoretická, je vymezení problematického pojmu fantastika včetně jeho ohraničení, dále pak charakteristika pojmu romaneto s ohledem na specifika Arbesovy podoby romaneta, s čímž souvisí i krátké nastínění života a tvorby spisovatele a publicisty Jakuba Arbesa. Praktická část práce je zaměřena na analýzu fantastických motivů v romanetech Jakuba Arbesa *Svatý Xaverius* a *Newtonův mozek*, přičemž je jejím cílem hypotézu o přítomnosti těchto motivů v romanetech buď vyvrátit, nebo potvrdit. Hlavní smysl práce spočívá ve specifikaci fantastického charakteru romaneta, dále pak v zařazení Jakuba Arbesa mezi představitele české fantastické literatury. Vedlejším účelem práce je pak pochopení toho, jakou funkci a také význam mají fantastické motivy využívané Jakubem Arbesem, jež se vyskytují v romanetech, a jakou funkci mohou mít tyto motivy ve fantastické literatuře obecně.

Klíčová slova: Jakub Arbes, romaneto, fantastika, fantastické motivy

Annotation

Drašarová, Pavlína. *Fantastic motifs in the work of Jakub Arbes*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2018. 47 pp. Bachelor Degree Thesis.

The topic of the bachelor thesis is the expression of fantastic motifs in the novels of Jakub Arbes. The aim of the first part of the thesis, the teoretical part, is to define the problematic concept of fantasy, including its boundaries, and the characterization of concepts of Romanetoes including the specifics of Arbes' style, which is related to the short outline of the life and work of the writer and publicist Jakub Arbes. The practical part is focused on the analysis of fantastic motifs in the novels of Jakub Arbes, *Svatý Xaverius* and *Newtonův mozek*, with the intention of either disproving or confirming the hypothesis about the presence of these motifs in previously mentioned novels. The main purpose of the work lies in the specification of Romanetoes, as well as the classification of Jakub Arbes in the Czech literature. The secondary purpose of the work is to understand the function and significance of the fantastic motifs used by Jakub Arbes, which are found in his novels, and which function motives have in fantastic literature in general.

Keywords: Jakub Arbes, novel, fantasy, fantastic motifs

Obsah

Úvod.....	1
1. Fantastika	3
1.1. Fantastická literatura v užším slova smyslu	6
1.2. Fantastická literatura v širším pojetí.....	7
1.3. Hranice fantastiky.....	7
1.3.1. Arbes za hranicí fantastiky.....	9
2. Fantastika doby dávné.....	12
3. Jakub Arbes	15
4. Romaneto	18
4.1. Arbesovo romaneto.....	19
5. Fantastické motivy v romanetech	22
5.1. <i>Svatý Xaverius</i>	23
5.2. <i>Newtonův mozek</i>	23
5.3. Fantastické motivy.....	24
6.3.1 Dvojník	26
6.3.2 Inteligence.....	29
6.3.3 Pseudověda	30
6.3.4 Cestování časem.....	32
6.3.5 Cestování vesmírem.....	34
6.3.6 Sen.....	35
6.3.7 Technika	36
6.3.8 Biologie.....	37
6.3.8 Prostředí	39
Závěr.....	43
Seznam použité literatury	45
Primární literatura.....	45
Sekundární literatura.....	45
Elektronické zdroje.....	47

Úvod

Tématem této bakalářské práce jsou fantastické motivy vyskytující se v romanetech Jakuba Arbesa. Důvodem, proč jsem si vybrala fantastiku a její motivy, je soustavné opomíjení této problematiky, jelikož i dnes je fantastika spíše zanedbávaným tématem nebo tématem, které je odsouvané na okraj české literární vědy. Analyzované fantastické motivy z velké části vycházejí z díla Ondřeje Neffa, dále pak také z prací Daniely Hodrové a Lady Hazaiové.

Pro identifikaci a rozbor fantastických motivů jsem si vybrala romaneta Jakuba Arbesa nejen z důvodu jedinečného postavení žánru romaneta v kontextu celé české literární vědy, ale i z důvodu doby vzniku tohoto žánru. Druhá polovina 19. století, potažmo přelom 19. a 20. století, byla neklidnou dobou, jež měla svá specifika, a literatura, která v této době vznikala, samozřejmě také. Jakub Arbes, jenž v této době žil, tvořil a svým způsobem také bojoval za osud českého národa, byl tímto obdobím velmi ovlivněn. Sám se proti tehdejšímu režimu aktivně stavěl, a nejen díky tomu se pak stal průkopníkem v mnoha ohledech. Vzhledem ke kontroverznosti spisovatelova života a ojedinělému romanetu, jež je naším jediným ryze českým žánrem, se touto problematikou zabývalo mnoho vědců. Nejdůležitějšími z nich jsou zřejmě Jaroslava Janáčková, Karel Krejčí a František Všeticka, z nichž tato práce částečně také vychází.

Text práce bude rozdělen do dvou částí. V první části budou definovány základní pojmy. Především se chci zabývat charakteristikou pojmu fantastika se zaměřením na science fiction, přičemž se nebude jednat pouze o klasifikaci tohoto pojmu, ale také o jeho jasné ohraničení. Dále se chci věnovat definici pojmu romaneto s důrazem na specifika Arbesovy podoby romaneta, ale i stručné charakteristice života a tvorby tohoto spisovatele a publicisty.

Druhá část práce je věnována především bližšímu vymezení fantastických motivů přímo na romanetech Jakuba Arbesa. Romaneta chci zkoumat z hlediska fantastiky a jejích motivů, přestože nejen sám Arbes, ale i mnozí další, kladli důraz hlavně na racionální povahu romaneta, protože většina motivů, jež mají právě fantastický charakter, bývá následně vysvětlena. Přesto se pokusím fantastické motivy v romanetech najít. Hledat je budu v Arbesově prvním romanetu *Svatý Xaverius*, přestože stěžejní rysy romaneta je možné najít již třeba v díle *Ďábel na skřipci*, jež tomuto romanetu předcházelo. Dále se chci věnovat o nic méně důležitému dílu *Newtonův mozek*. Další romaneta, jež Arbes vytvořil, však hlavním obsahem práce již nebudou, jelikož se v nich fantastické motivy často opakují.

Na základě analýzy jednotlivých fantastických motivů se následně pokusím zodpovědět otázku, zda romaneta Jakuba Arbesa obsahují tyto motivy a odpovídají-li také kritériím fantastiky, jíž se budu zabývat v první části práce. S ohledem na celkový rozsah práce však musí být opomenuta i některá další témata, která se s ústředním tématem práce pojí, jako je podrobná analýza realistické podoby romanet nebo propracovanější autorův životopis.

1. Fantastika

Úvodní kapitola se zabývá především definováním pojmu fantastika a toho, co je možné do tohoto pojmu zahrnout, a co již nikoliv. Část kapitoly je také věnovaná omezením fantastiky či ovlivnění reálného světa tímto typem literatury.

Pojmy fantastika či fantastická literatura jsou i dnes těžko definovatelné. O značném přínosu literatury, která je někdy označovaná jako triviální, pojednává ve svých statích mnoho odborníků. Kagarlickij o tomto typu literatury již v 70. letech minulého století napsal: „*Je to nejrozšířenější forma intelektuálního románu současnosti, intelektuální román, který přestal být románem pro intelektuály.*“¹ V *Lexikonu teorie literatury a kultury*, který byl v českém vydání editován Jiřím Trávníčkem a Jiřím Holým, je napsáno, že pojem fantastika původně pochází z řeckého *phantastikós* a v přesném překladu znamená imaginaci nebo představivost. I zde se je možné se dočíst, že i dnes existují dvě základní koncepce pojímání této literatury.² Jedná se o koncepci, jež pojímá fantastiku v úzkém slova smyslu a také koncepci, jež je mnohem širší. Ve *Slovníku literární teorie* jsem však našla, že tento řecký pojem znamená lichou představu.³ Již díky těmto rozdílům v překladu jednoho pojmu můžeme tušit, že klasifikace fantastiky bude přinejmenším nelehká.

Než se však k těmto koncepcím dostaneme, zastavme se nad otázkou, kde se vůbec fantastika či konkrétně science fiction (sci-fi) nebo fantasy vzalo. Kořeny fantastiky lze podle Genčiové i jiných literárních vědců najít již v mýtu nebo pohádce. Zde se uplatňuje schopnost představovat si i to, co pro člověka není v jeho silách, tedy používat fantazii. V klasických pohádkách se dají vysledovat tři hlavní části tohoto typu literatury. Jedná se o vědecké myšlení, fantazii, a dokonce i utopické myšlení. Utopickou hypotézu Genčiová dokládá na příkladu chudého hrdiny, který si získá nejen srdce princezny, ale i královský dvůr. Díky tomu pak země získá vládce prostého původu. Fantazii lze na pohádkových příbězích dokázat velice snadno, jelikož pohádky jsou plné kouzelných předmětů. Jmenovat můžeme bezedný měšec nebo hrneček, který navaří nekonečné množství kaše.⁴

¹KAGARLICKIJ, Julij Iosifovič. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha: Panorama, 1982. Pyramida, s. 12.

²HOLÝ, Jiří a Jiří TRÁVNÍČEK. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4, s. 215.

³VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 109.

⁴HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Vědeckofantastická literatura: srovnávací žánrová studie*. Praha: Albatros, 1980, s. 13.

Samotná fantazie je totiž pro člověka přirozenou záležitostí. Fantazie lidem pomáhá odpoutat se od přímých spojení s lidskou realitou. Na první pohled se tento smysl fantazie nezdá příliš důležitý. Ve skutečnosti se ale jedná o velmi podstatnou věc, jelikož představování si lidem dopomáhá zaplňovat mezery v jejich poznání, díky čemuž pak nejsou zmatení a deprimovaní z neznámého. Poznat celý svět a všechny jeho zákonitosti je jak dnes, tak i v dávné minulosti pro člověka nemožné. Další úlohou fantazie je také vytváření hypotéz či teorií. K fantazii je ale podle Neffa potřebná i víra, díky níž je právě možný vznik fantastiky. Bez víry a fantazie by žádná fantastika nikdy nevznikla.⁵

Obtížněji se však bude dokazovat vědecké myšlení, které v pohádkách není na první pohled rozpoznatelné, a i poté mohou nastat jisté pochybnosti. Představa kouzelných předmětů, které pohádkovým hrdinům následně usnadní život, může v jiném kontextu znamenat totiž i jisté vědecké teze. Jedná se o předznamenání vědeckých vynálezů, které v době vzniku mýtu nebo pohádky ještě nebyly vynalezeny. Jako příklad lze uvést létající koště nebo koberec, pomocí nichž lze cestovat vzduchem, jako to děláme my dnes pomocí letadel, vrtulníků apod.⁶ Tento téměř až „věštecký“ charakter technických vynálezů, jako je ponorka, robot či cestování vesmírem, je typický zvláště pro sci-fi.

Ondřej Neff o sci-fi poté napsal: „*Tím, že sci-fi uměle vytváří životní podmínky, liší se od ostatní literatury, která pojímá člověka v podmínkách přirozených.*“⁷ Díky „umělému“ vytvoření prostředí byl tento typ literatury považován za méně hodnotný. Literární vědci se domnívali, že se jedná o pouhý trik, který využívají nepříliš dobří literáti. „Klasická“ literatura je hodnocena na základě přesvědčivosti a toho, jak na nás celkově působí. Díky tomu, že autoři sci-fi a jiných odvětví fantastiky soustředí svůj zájem na vytvoření nereálného, umělého světa, věnují často mnohem méně prostoru lidské stránce díla, která je podle Neffa pro literární vědce jako měřítko kvality stěžejní. Absence těchto prvků není však u všech děl. Nejlepší autoři totiž dokáží tato dvě hlediska literatury propojit a precizně propracovat.⁸

Lederbuchová píše, že tematika fantastické literatury přenáší čtenáře do fantastického světa, který se naprosto vymyká lidské zkušenosti, přitom však tento svět odpovídá lidské

⁵*Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 19–21.

⁶HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Vědeckofantastická literatura: srovnávací žánrová studie.* Praha: Albatros, 1980, s. 13.

⁷ NEFF, Ondřej. *Něco je jinak: (komentáře k české literární fantastice).* Praha: Albatros, 1981, s. 8.

⁸Tamtéž, s. 8–9.

obrazotvornosti, takže se jedná o svět sice nereálný, ale také potenciálně možný.⁹ Ve *Slovníku literární teorie* je fantastická literatura označením pro díla, „která vytvářejí obraz skutečnosti za pomoci prvků smyšlených, tj. takových, které neodpovídají běžné zkušenosti ani obecně platnému pojetí a nazírání světa.“¹⁰ Žánrově může být fantastika podle *Slovníku literární teorie* mnohotvárná, jelikož zahrnuje nejen romány, povídky, novely, ale i dramata. Skutečné počátky fantastiky, kdy autor využívá svou vlastní a ničím neovlivňovanou fantazii, jsou pak prý až v renesanci. Fantastika během svého vývoje čerpala inspiraci nejen z folkloru, ale i starověké a středověké literatury. Fantastika se zaprvé vyvíjela v linii společensky kritické, satirické a groteskní, do které spadá tvorba Rabelaise či Swifta. Druhou vývojovou linií sociálně utopickou zastupuje například Thomas More se svým stěžejním dílem *Utopie*. Současně však existovala také antiutopie, která byla utopii určitým protipólem. Třetí linie se vyznačuje tím, že využívá a podporuje rozvoj „smyšlených látek a motivů ke specifickým literárním cílům“¹¹ Tato linie je velmi rozmanitá. V tomto slovníku je do ní řazen horor, dobrodružná literatura, jež využívá fantazijní prvky, a dále černý román spíše známý jako tzv. gotický román, jenž byl proslaven dílem Horace Walpolea *Otrantský zámek*. V této linii prý také vzniklo romaneto, kterým se tato práce zabývá.¹²

V *Encyklopedii literárních žánrů* je romaneto určitým způsobem spojováno s hororem. Horor je zde přitom definován jako „žánr populární literatury zaměřený na vyvolání pocitů hrůzy, strachu a napětí“¹³. V této encyklopedii se píše, že horor bývá společně se sci-fi a fantasy zařazován do hlavní trojice žánrů populární fantastiky, přestože kromě fantastického hororu existuje jeho „realistická“ podoba. Tyto žánry se podle autorů prolínají navzájem a některá díla již bývají začleňována do literatury umělecké.¹⁴ V českém prostředí je prý hororů méně. Českou variantou hororu je spíše příběh s tajemstvím. Primární funkcí děl, která vznikala na tomto principu, není podle autorů encyklopedie čtenáře skutečně děsit, ale spíše navodit náladu tajemna nebo dopomoci k atmosféře nějaké záhady. Pro navození této atmosféry bývají příběhy

⁹ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2002, S. 92.

¹⁰ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 109.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

¹³ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X, s. 253.

¹⁴ Tamtéž.

ozvláštňovány hororovými prvky, ale není to u nich podmínkou. Právě proto jsou zde zařazena i romaneta Jakuba Arbesa, jako je například *Sivooký démon*, nebo tvorba Zeyera a Kolára.¹⁵

1.1. Fantastická literatura v užším slova smyslu

Fantastická literatura v užším slova smyslu je tedy často definována jako literatura, v níž je vylíčen určitý rozpor mezi reálným světem čtenáře a často pouhým rozumem nevysvětlitelnými událostmi, ke kterým v průběhu děje dochází.¹⁶ „Konfrontace“ dvou světů je pro tuto literaturu příznačná a zdá se tedy, že pro identifikaci fantastiky postačí pouze povšimnout si nějakého prvku nadpřirozena, který je v textu přítomen. Těmito prvky rozumím například duchy, magii, spiritismus či nějaké pohádkové bytosti.

V díle *Možné světy fantastiky: vznik paranormální fikce* dochází Nancy Traillová k závěru, že každá nadpřirozená událost či tvor, který je v textu přítomen, nemusí automaticky znamenat, že můžeme obecně označit dílo za fantastické. Příkladem, jenž toto tvrzení stvrzuje, je Shakespeaerův *Hamlet*, v němž se objevuje pouze duch Hamletova otce, a toto dílo se intuitivně do fantastiky zařadit opravdu nedá. V případě tohoto ducha jde spíše o nějakou nepřiliš významnou nadpřirozenou entitu, která má v textu sloužit pouze k motivaci Hamleta.¹⁷ Je tedy důležité rozlišovat, zda se pouze nejedná o přítomnost nadpřirozeného v nějakém příběhu či zda je to skutečně nadpřirozený příběh.

Fantastika užšího pojetí tedy obsahuje sci-fi, fantasy a většinou se do ní řadí i horor, přičemž je možné ji v textu rozpoznat tak, že obsahuje fantastický prvek, jenž je v díle funkční a není ojedinělý, jako tomu bylo v případě Hamletova ducha. Dalším důležitým kritériem pro užší specifikaci fantastiky je i absence racionálního vysvětlení fantastična, což by tedy Arbesova romaneta či tvorbu E. A. Poea z fantastiky vyřazovalo.

¹⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X, s. 256.

¹⁶ HOLÝ, Jiří a Jiří TRÁVNÍČEK. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4, s. 215.

¹⁷ TRAILL, Nancy H. *Možné světy fantastiky*. Praha: Academia, 2011. Možné světy. ISBN 978-80-200-1908-0 s. 19–20.

1.2. Fantastická literatura v širším pojetí

Podle *Lexikonu teorie literatury a kultury* se může fantastická literatura v širším slova smyslu vyskytovat prakticky v jakémkoliv literárním druhu. Fantastická díla musí být založena nejen na obrazu světa, který čtenář zná a dá se empiricky vysvětlit, ale i na světě jiném, vědecky nevysvětlitelném. V tomto případě se tedy může jednat nejen o science fiction a klasickou fantasy literaturu, ale i o horor, legendu či pohádku.¹⁸

Fantastická literatura širšího pojetí tedy na rozdíl od užšího pojetí zahrnuje jakýkoliv literární druh, tudíž i pohádku nebo mýtus. U klasifikace tohoto typu opět stačí, aby byl v textu přítomný fantastický prvek, avšak oproti užšímu hledisku do tohoto pojetí fantastiky můžeme zařadit i autory, jež svá díla jako ryze fantastická nezamýšleli, přičemž jejich díla mohou v textu obsahovat fantastické motivy rozumově objasněné. Do tohoto širšího dělení fantastiky by tedy patřil i Jakub Arbes, jelikož jeho romaneta mají prvky science fiction, jež jsou však většinou racionálně vysvětleny.

V díle *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání* Tereza Dědinová chápe fantastickou literaturu jako určitou rozostřenou množinu toho, co je nebo již není možné do ní zařadit, protože tento přístup umožňuje zahrnout většinu děl do fantastické literatury alespoň z větší části. Za fantastická Dědinová považuje konkrétně taková díla, jež obsahují nějaký fantastický prvek. Tato díla pak prý musí být nějakým způsobem podobná alespoň s jedním dalším dílem, které je nezvratně pokládáno za fantastické. Tento fikční prvek poté podle Dědinové „zaujímá význačnou roli ve struktuře fikčního světa, neobjevuje se pouze ojedinele, zatímco by nesl specifickou funkci“¹⁹.

1.3. Hranice fantastiky

Jak již bylo předesíláno, ne všechna díla, která obsahují nějaký prvek, jenž rozhodně nezapadá do obecné představy o lidském světě, můžeme do fantastiky zařadit. Jako fantastické také nemůžeme označit výrazně metaforické texty, jež sice mohou ve velké míře obsahovat něco nepřirozeného či nadpřirozeného, ale v textu tyto motivy plní jiný účel, než je tomu

¹⁸HOLÝ, Jiří a Jiří TRÁVNÍČEK. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4, s. 215.

¹⁹DĚDINOVÁ, Tereza. *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8441-4, s. 10.

u fantastiky. Tyto prvky mohou spíše symbolizovat nějakou emoci či náladu, a proto se do fantastiky nezařazují. Tereza Dědinová omezuje fantastiku ze tří hledisek. Jedná se o hledisko historické, psychiatrické a náboženské.²⁰

Omezení fantastiky z historického hlediska je na první pohled zřejmé, jelikož každá historická etapa nazírá na svět trochu jinak. Dědinová jako příklad uvádí pohled člověka žijícího v době středověku. Současné technické prostředky, jako je televize, auto nebo počítač, by tehdy patřily do lidské fantazie. Opačný pohled by ale běžná středověká populace měla na nadpřirozené bytosti, jako jsou víly, skřítky či obři. Tyto bytosti by tehdy lidé považovali za skutečné. Díky tomu se díla, kde například rozrušení obři zničili chudým lidem vesnici, do fantastiky nezařazují, i když je pro ni výskyt těchto bytostí mnohdy určujícím znakem. Zařazení do literatury tohoto typu není možné, jelikož se nejspíše nejedná o autorovu fantastickou nadstavbu textu. Zda se však o ni opravdu nejedná, je diskutabilní. Stejně tak diskutabilní je i samotné historické hledisko, jelikož Dědinová píše, že nedávno úřady na Islandu nařídily odložit výstavbu dálnice, protože by prý vedla přes území obývané elfy. Problematické je podle Dědinové nazírání i na starší sci-fi. Mnohdy se totiž stalo, že vynálezy, které se v těchto dílech vyskytly, už dnes používáme a považujeme je za běžné.²¹

Podobný problém řeší i Ondřej Neff ve svém díle *Tři eseje o české sci-fi*, kde jako určující pro sci-fi používá pojmy racionálně a iracionálně, popřípadě rozumovost a „mimorozumovost“. Pro tyto pojmy platí: „*Obě složky, vědecká i fantazijní, racionální i iracionální, zkušenostní i mimozkušenostní musí být ve vědeckofantastické literatuře obsaženy, ať už v jakémkoli poměru.*“²² Neff přitom říká, že jakmile se jeden či druhý určující rozměr ve sci-fi úplně ztratí, tak dílo přestane mít vědeckofantastický charakter. Jako příklad uvádí hned dvě takové krajnosti. V díle Václava Kubce z roku 1941 *Křižník vzdušného moře* se objevuje letadlo, které by prý jen opravdový znalec letectví dnes označil za fantastické. Jako protipól k nedostatku fantazijních prvků pak Neff uvádí díla Jana Havlasy, v nichž podle Neffa „*[m]oment tajemna převládá natolik, že rozum zůstává bez rady.*“²³

Z psychiatrického hlediska musíme být podle Dědinové pozorní také u děl, v nichž se sice jedná o jednoznačně fantastické motivy, ale autor tyto motivy vnímá jako součást reality.

²⁰ DĚDINOVÁ, Tereza. *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8441-4, s. 14–15.

²¹ Tamtéž, s. 15–17.

²² NEFF, Ondřej. *Tři eseje o české sci-fi*. Praha: Československý spisovatel, 1985, Puls, s. 10.

²³ Tamtéž, s. 11.

Velmi rozšířenou představou je podle Dědinové víra v existenci UFO. Romány, které vycházejí ze zážitků, kdy si člověk myslí, že byl unesen mimozemšťany, nelze jen tak označit za fantastické vyprávění. Stejně se přistupuje i k tvorbě psychicky nemocných lidí, jako příklad Dědinová uvádí tvorbu českého spisovatele a skladatele Jana Lukeše, kterému byla diagnostikovaná paranoidní schizofrenie. Tento spisovatel se umělecky realizoval pod pseudonymem Car Osten. Během svého života vytvořil několik sci-fi románů, a dokonce i několik konstruovaných jazyků. Nejpropracovanějším jazykem je pak z hlediska gramatiky i slovní zásoby iškovština, pro kterou autor sepsal i učebnici. Iškovštinu se prý Lukeš naučil od obyvatelky planety Thetis. Pro několik svazkový cestopis *Pěšky napříč Marmokojem* Lukeš dokonce vytvořil detailní geografii, historii, a dokonce i mytologii.²⁴ Toto hledisko mi připadá stejně ožehavé, jako tomu bylo s historickým hlediskem, jelikož mnoho umělců se i dnes cíleně pokouší dostat do nějakého stavu pozměněného vědomí pomocí nejrůznějších psychotropních látek či alkoholu a jejich díla přesto považujeme za stejně hodnotná, jako jsou díla jiných spisovatelů. Pokud se tedy jedná o „geniálně“ napsané fantastické dílo, proč by se mělo téměř automaticky vyřazovat z fantastiky?

Omezení fantastiky z náboženského hlediska je v určování fantastičnosti podle Dědinové zásadní, jelikož se týká především náboženských a mytologických děl. U náboženských textů se dá použít nezpochybnitelný argument o jejich nefantastičnosti, neboť se o fantastické literatuře obecně uvažuje pouze u beletrie. Tyto texty, ať už náboženské nebo mytologické, však v minulosti mnoho děl inspirovaly a mohou nemálo umělců významně inspirovat i dnes. Dědinová se pak také zmiňuje o tzv. víře fikční či literární, a opírá se také o myšlenky Diany Waggonerové. Tato víra vzniká, když čtenář z literatury přejímá určitá pravidla a východiska. Dědinová o tomto přejímání píše: „*Beletristický text, v němž vystupují bozi a nadpřirozené bytosti, tak v závislosti na kulturním kontextu a víře autora i čtenáře může spolu s fikční vyvolávat primární, nebo i náboženskou víru.*“²⁵

1.3.1. Arbes za hranicí fantastiky

Josef Moravec o Arbesovi píše, že v době, kdy spisovatel žil, „*neskýtala literatura oddělenou možnost projevu se zvláštním posláním, nýbrž byla leckdy i jedinou tribunou širšího*

²⁴ DĚDINOVÁ, Tereza. *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8441-4, s. 17–18.

²⁵Tamtéž, s. 18.

politického, národního, společenského významu.“²⁶ Tehdy totiž měla jiný význam než na počátku století. V této době již končilo národní obrození, a tak mělo veškeré písemnictví velkou zásluhu na obnovení národního sebeuvědomění a zachování tradic. Proto literatura, která v době spisovatelova tvůrčího období vznikala, chtěla podle Moravce především po revolučním roce 1848 „přispět k budování národní společnosti ve smyslu demokratických tendencí“.²⁷ Nejen z Arbesova díla je tedy jasně rozpoznatelné, že také sám těžce prožíval tehdejší nelehkou dobu. Podle Moravce chápal společenskou funkci literatury, a proto se posléze stal spisovatelem i žurnalistou. Prosazení odvážných myšlenek, jež by cenzoři nenechali otisknout, umožňovalo právě jeho romaneto. Je tedy pravděpodobné, že také umělcova tvorba a přístup k životu přispěli k dějinným zvrátům, ke kterým později došlo.

Jaroslava Janáčková ve své stati *Arbesovo romaneto* zmiňuje zajímavost spojenou s Arbesovým prvním romanetem, které vyšlo pod názvem *Svatý Xaverius*. Toto romaneto prý mělo u čtenářů takový úspěch, že podle svědectví Josefa Thomayera nemalé skupiny nadšenců tohoto díla v poměrně krátké době po vydání mířily přímo do Svatomikulášského chrámu. Jejich cílem bylo osobně prozkoumat Balkův obraz a zkusit rozluštit záhadu, kterou prý obraz podle Arbesovy knihy skrývá. Tato záliba se podle Janáčkové netýkala pouze pražských čtenářů. Údajně i několik let od prvního vydání do Prahy jezdili také nadšenci mimopražští. Nejvíce zapálení fanoušci tohoto díla si pak podle Janáčkové začali dokonce říkat „xaveristé“.²⁸

Je možné zde tedy vidět podobnost s dnešním trendem, kdy se nejrůznější lidé hlásí k hodnotám a poselství fantastické literatury. Vznikají tak nejen hnutí, ale i „náboženství“, jako je Snapeismus, jenž je založený na uctívání Severuse Snapea ze slavné ságy o Harrym Potterovi, nebo Jediismus, jehož příznivci vyznávají filosofii rytířů Jedi, k němuž se přihlásila i část obyvatelstva naší republiky. Hnutí jako Harry Potter Alliance (HPA), jež vzniklo již v roce 2005, pak provádí kampaně zaměřené nejen na lidská práva, ale i na podporu vzdělanosti či ekonomické spravedlnosti.²⁹

Díky „xaveristům“ je tedy možné dojít k závěru, že takováto forma ztotožnění se

²⁶ MORAVEC, Josef. *Jakub Arbes*. Praha: Svobodné slovo, 1966, 175 s. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, s. 7.

²⁷ DĚDINOVÁ, Tereza. *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8441-4, s. 17–18.

²⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae, s. 9.

²⁹ DĚDINOVÁ, Tereza. *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8441-4, s. 19–23.

s fantastickou literaturou, a tedy i průnik fantastiky do reálného světa, není výdobytkem dnešní doby, jelikož již v 19. století se někteří ctitelé Arbesova díla chovali přinejmenším podobně.

Fantastická literatura je tedy literaturou nejen mnoha žánrů, ale i mnoha funkcí. Svým pro klasickou literaturu nekonvenčním pojetím umožňuje autorům vložit do jejich děl i myšlenky, které bychom zde příliš nečekali, jelikož takto by se triviální dílo nechovalo. Tyto myšlenky ale nemusí být v díle obsaženy prvoplánově, mohou v textu být takřka zašifrovány, aby je jen velmi pozorný čtenář odhalil a rozklíčoval. Fantastika však naopak může sloužit čistě uměleckému záměru, a nemusí tedy žádným prostředníkem pro ražení autorových myšlenek vůbec být. Funkce této literatury tedy může být jak čistě umělecká, tak se může jednat o prostředníka pro vyjádření nějakých filosofických, etických či jiných myšlenek.

Pokud bych se měla sama přiklonit k některé z definic fantastiky, které byly výše nastíněny, tak bych si vybrala vymezení Terezy Dědinové nebo sama vytvořila její velmi podobnou definici. Za fantastická tedy považuji taková díla, která obsahují nějaký fantastický prvek. Prvek se však v díle nesmí objevit ojediněle, musí být v díle funkční a může být jakékoliv povahy. Tímto prvkem pak nemusí být pouze zvíře nebo předmět, ale i prostředí či pouze nějaká záhadná fantastická bytost. Tato díla se pak alespoň nepatrně musí v něčem podobat knihám, které již byly časem prověřeny a společností označeny alespoň částečně za součást této literatury. Za velmi podstatné při klasifikaci fantastiky považuji i hledisko záměrné fikce. Vynález, který může již brzy být lidmi využíván, musí být v době života autora pouze součástí lidských představ. Dalo by se tedy říci, že pokud již text obsahuje dva funkční fikční prvky, je možné ho poté alespoň částečně označit za fantastický. Tato definice bude sloužit jako východisko i při pozdějším zkoumání fantastiky v tvorbě Jakuba Arbesa.

2. Fantastika doby dávné

Tato kapitola je zaměřena na dvojí dělení fantastiky a případné zařazení Jakuba Arbesa do rozdělení fantastické literatury, jak podle Karla Krejčího, tak i tradičního dělení na „wellsovskou“ a „verneovskou“ větev.

Česká literatura se k tomuto druhu literatury přidala až v druhé polovině 19. století, kdy Jules Verne či Edgar Alan Poe již byli ve světě dávno proslaveni svými nejvýznamnějšími díly. Za pravého zakladatele moderní science fiction je považován spisovatel Herbert G. Wells, autor vědeckofantastických knih, jako je román *Stroj času* (1895) či další neméně slavné dílo *Neviditelný* (1897).³⁰

Karel Krejčí při zkoumání fantastiky devatenáctého století rozlišuje tři hlavní typy fantastiky. Co se týče prvního typu, jedná se pouze o zdánlivé fantastické projevy, které se však v průběhu děje dají následně racionálně vysvětlit. Do tohoto typu Krejčí řadí například většinu děl Edgara Allana Poea. Jak jsem již předtím psala, tak někteří vědci díla, v nichž se ojediněle a také nefunkčně vyskytne fantastický motiv, mezi fantastická vůbec nezařazují. Typ druhý podle Krejčího pěstovali především romanticky ladění autoři jako E. T. A. Hoffman, kteří svou fantazii nijak nesvazovali pravidly logiky. Třetím typem je dle Krejčího utopie, která byla ve svých počátcích inspirovaná okultismem, poté technických pokrokem.³¹ V knize *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání* rozlišují ještě čtvrtý typ, v němž autor využívá fantaskní motivy k ryze satirickým účelům, jako je tomu u Svatopluka Čecha a jeho tzv. broučkiád.³²

Pro účely této práce by bylo dobré zmínit i základní dělení science fiction. Na základě charakteru díla jako celku se podle typu ústředního tématu dá tato literatura rozdělit na dvě větve. Ve spojení se jménem Herberta G. Wellse se mluví o tzv. „wellsovské“ větvi fantastiky, která se zabývá především niterným světem člověka a bojů s tím spojených.³³ Někdy je tato větev označovaná také jako soft sci-fi. Všeobecně tedy jde o společensko-psychologickou

³⁰NEFF, Ondřej. *Fantastika staré doby*. In ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: R3, 1995. ISBN 80-85364-57-3, s. 12.

³¹KREJČÍ, Karel. *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel, 1975. Kritické rozhledy, s. 325.

³²FRÁNEK, Michal. *Fantaskní motivy v české próze druhé poloviny 19. století*. In DĚDINOVÁ, Tereza. *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8441-4, s. 166.

³³NEFF, Ondřej. *Fantastika staré doby*. In ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: R3, 1995. ISBN 80-85364-57-3, s. 12.

větev, která je zaměřena především na myšlení a psychiku postav. S druhou větví fantastiky je spojován Jules Verne, jde tedy o tzv. „vernovskou“ větev, která je zaměřena přesně opačně, do světa vědy a techniky, který může nevratně změnit lidskou společnost.³⁴ Tato technologicky zaměřená větev je také označována jako hard sci-fi.³⁵

Podle způsobu dělení Karla Krejčího bych Jakuba Arbesa zařadila do prvního typu spolu s E. A. Poem, který obsahuje pouze zdánlivé prvky fantastiky. Tyto prvky se dají posléze, většinou na konci děje, racionálně vysvětlit. Jak na základě mé vlastní četby, tak i knihy *Od Kolára k Faucharovi: bibliografie české science fiction a fantaskní literatury z let 1853-1949* mohu obecný názor, že se Arbes zařazuje do sci-fi mylně či z pouhé uctivosti k autorovi, alespoň částečně vyvrátit. V této knize, kterou sestavil Přemysl Houžvička, je totiž Arbes a jeho romaneta řazen do science fiction knih, kdežto například *Zlaté tele* od Jiřího Balda či mnoho jiných děl je zařazeno pouze do kategorie s okrajovými motivy sci-fi.³⁶

V knize *Něco je jinak* Neff o Arbesových romanetech píše, že několik z nich je založeno na dosud neexistující vědě, což je jeden z prvků sci-fi.³⁷ V *The encyclopedia of science fiction* je Jakub Arbes také zařazen mezi jedny z našich významných národních autorů science fiction, přičemž je zde dáván důraz na romaneto *Newtonův mozek*, v němž se vyskytuje motiv stroje času.³⁸ Při zařazení Jakuba Arbesa do dělení na wellsovskou a verneovskou větev, které bylo v jeho době aktuální, však nastávají potíže. Starší česká sci-fi by se totiž dle měřítek vernovského typu měla zajímat o techniku více než o člověka. Tento stěžejní motiv však literatura v našich podmínkách konce 19. století téměř úplně postrádá. Do tohoto období také spadají Arbesova romaneta. Dle Neffa totiž u nás v tomto období převládá literatura spekulativní. Pokud se už nějaké motivy vědecké či technické v dílech objeví, vždy jsou skloubeny se sociálně orientovanými utopickými představami, které jsou ale typické pro literaturu wellsovského typu.³⁹

Na základě dělení fantastiky podle Karla Krejčího jsem Jakuba Arbesa a jeho romaneta zařadila do prvního typu, který se vyznačuje fantastickými motivy, jež jsou posléze racionálně

³⁴NEFF, Ondřej. *Fantastika staré doby*. In ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: R3, 1995. ISBN 80-85364-57-3, s. 12.

³⁵LANGER, Aleš. *Průvodce paralelními světy: nástin vývoje české sci-fi 1976-1993*. Praha: Triton, 2006. Fandom a SF. ISBN 80-7254-857-3, s. 18.

³⁶HOUŽVIČKA, Přemysl. *Od Kolára k Faucharovi: bibliografie české science fiction a fantaskní literatury z let 1853-1949*. Praha: P. Houžvička, 2006, 82 s.

³⁷NEFF, Ondřej. *Něco je jinak: (komentáře k české literární fantastice)*. Praha: Albatros, 1981, s. 69.

³⁸*The encyclopedia of science fiction*. [online] ©2011–2018 [cit. 2. 4. 2018], dostupné z: http://www.sf-encyclopedia.com/entry/czech_and_slovak_sf

³⁹NEFF, Ondřej. *Tři eseje o české sci-fi*. Praha: Československý spisovatel, 1985, Puls, s. 12.

vysvětleny. V případě dělení na „wellsovskou“ a „verneovskou“ větev není podle mého názoru možné Arbese do jedné z nich jednoznačně zařadit, jelikož se v jeho díle objevují prvky, které jsou typické pro obě větve.

3. Jakub Arbes

Tato kapitola se zabývá charakteristikou života a tvorby Jakuba Arbesa. Část kapitoly se také bude věnovat přímo popisu, jakou osobností spisovatel byl a co ho přimělo romaneta vytvořit.

Jakub Arbes se narodil 12. června 1840 a vyrůstal na okrajích města Prahy. Smíchov a lidé, kteří zde žili, pak silně ovlivnili nejen jeho život, ale i tvorbu. Roku 1867 se stal žurnalistou, což pro něj znamenalo permanentní ohrožení tehdejším režimem. Ve způsobu, jakým Arbes tvořil svá romaneta, je zachycen i způsob jeho života. Podle Karla Krejčího byl velmi pečlivý. Toto tvrzení dokazuje i fakt, že svá díla několikrát přepisoval a vše ze svého osobního života, od korespondence až po programy divadel či jízdenky, si schovával. Rád chodil pěšky po Praze i jejím okolí. Nechodil však bez cíle. Své cesty měl vždy pečlivě naplánované, podle Krejčího počítal dokonce na kroky vzdálenost, kterou ušel. Oproti této svědomité, možná až puntičkářské činnosti stálo Arbesovo bohémství. Vysedával prý takřka denně až do pozdních nočních hodin v místních hospůdkách podobně jako jiní literáti té doby. Možná právě proto mají jeho díla ambivalentní charakter, což můžeme zaregistrovat i u jiných fantastických děl. Sám Arbes na svých dílech zdůrazňoval racionální stránku, jelikož se podle Krejčího pokládal za realistu, přestože ostatní, stejně jako já sama, spíše zdůrazňují a oceňují fantastický charakter jeho tvorby. Karel Krejčí o této ambivalenci racionality a fantastična píše: „*Neustálý zápas vzrušené fantasie se suchým racionalismem tvoří vnitřní dynamiku jeho díla, dává mu nikoli přechodné, nýbrž charakteristicky odlišné postavení ve vývoji jak realistické, tak i fantastické prózy.*“⁴⁰

Původně byl Arbes nakloněn spíše německému jazyku, který by mu tehdy zřejmě zajistil i lepší budoucnost. Nejen díky profesorovi z reálky Janu Nerudovi pak později v preferencích spisovatele zvítězilo vlastenectví a příklon k českému jazyku. Podle Karla Krejčího však Arbesova tvorba úzce souvisí nejen s jeho osobním životem. Již výše bylo naznačeno, že jeho literární a žurnalistická činnost má i silnou spojitost s tehdejší neklidnou společenskou a politickou atmosférou. Proto se Arbes nejprve soustředil právě na publicistickou tvorbu, která se mu později stala i osudnou. Začínal jako soudníčkář, psal však také politické články, glosy, zprávy, recenze, reportáže, fejetony, a dokonce napsal i fejetonový román (*Anděl míru*). Později,

⁴⁰ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: život a dílo*. Moravská Ostrava: J. Lukasík, 1946, 427 s., [80] s. obr. příl. Knižnice monografií Slovo a život, s. 10.

když se Arbes zaměřil na uměleckou tvorbu, podle Krejčího „[...] jeho dílo zůstává dále, co nejužší spjato s aktuálními událostmi společnosti, z něhož čerpá své náměty a látky a na něž chce ideově působit.“⁴¹

Po opuštění studií se Arbesovi podařilo velmi rychle se prosadit nejen jako autor, ale i jako redaktor. Mezi lety 1868–1873 pak především český tisk aktivně bojoval proti vídeňské vládě. Jedním z aktivních „bojovníků“ se stal i Arbes, což mu i jeho tehdejší funkce redaktora hlavního českého opozičního tisku *Národních listů* umožňovala. Současně však také s touto funkcí zodpovídal veřejným orgánům za vše, co bylo v *Národních listech* vytištěno, i když sám tento článek nenapsal. Proto byl Arbes nespočetněkrát vyšetřován a jeho osobní život, byt i pracovní neustále prodělávali všemožné kontroly, které pak vyústily i v několik soudních řízení a následné věznění. Arbes se při soudních řízeních vždy hájil sám. Tyto obhajoby mu pak sloužily i jako prostředek k útoku na tehdejší vládu. Většinou se Arbesovi dařilo trestu uniknout či získat pouze trest velmi nízký. Nakonec byl však spisovatel odsouzen daleko přísněji než kdykoli předtím, a to ke 13 měsícům vězení v České Lípě, kam byl poslán v roce 1873. Během tohoto věznění však stále aktivně tvořil.⁴²

Nejen po propuštění z *Národních listů*, ale i dalších neúspěších se Arbes rozhodl, že se bude živit čistě uměleckou literární činností, díky čemuž se pak zbaví nejen finanční, ale i ideové nesvobody, kterou ho podle Krejčího svazoval již jen pocit být něčím zaměstnancem. Jakub Arbes se tedy stává prvním nezávislým spisovatelem u nás.⁴³

Přestože se Arbes nemálo angažoval i v románové tvorbě, do níž spadá například dílo *Moderní upíři* z roku 1882, velký přínos pro českou literaturu byl především v podobě romaneta. Prvky romaneta jsou již v *Ďáblu na skřipci* nebo v díle *Elegie o černých očích*, ale za první oficiální romaneto se zpravidla považuje *Svatý Xaverius* z roku 1873, jemuž se budu věnovat i v další části práce. Jelikož byl Arbes velmi plodným autorem, romaneto *Svatý Xaverius* nebylo jeho jediným romanetem. Dalšími neméně proslulými romanety jsou *Sivooký démon*, *Zázračná madona*, *Akrobati*, *Poslední dnové lidstva* nebo *Newtonův mozek*.⁴⁴ *Newtonově mozku* se dále také budu věnovat.

Život Jakuba Arbese nebyl nikdy příliš lehký a většina lidí by na jeho místě dávno

⁴¹ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes*. In POHORSKÝ, Miloš, Jirí BRABEC a Jan MUKAŘOVSKÝ. Dějiny české literatury. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, 631 s. Práce ČSAV, s. 341–342.

⁴² Tamtéž, s. 342–343.

⁴³ Tamtéž, s. 343–344.

⁴⁴ Tamtéž, s. 345–349.

vzdala jakékoliv snažení o „lepší zítřek“. Své křestní jméno prý nikdy neměl rád, proto údajně místo křestního jména používal iniciálu J. a dokonce prý podle Jaroslavy Janáčkové své manželce uložil, aby korespondenci směřovanou do Kutné Hory podepisovala pouze iniciálou J.⁴⁵ Podle Františka Všetického dovedl málokdo ocenit a rozpoznat, s čím novým tehdy Jakub Arbes do naší literatury přišel a čím ji obohatil. Většina současníků a literárních kritiků včetně jeho „zastánců“ tehdy totiž Arbesovi přikládala nepříznivé hodnocení a kritizovala jeho nedostatky ve formální stránce díla, jako byla uspěchanost či celková výstavba jeho próz. Obecně se však nejen u literární kritiky cenil Arbesův „*přínos látkový, námětový (zejména v romanetech)*“.⁴⁶

⁴⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. In *Mladé rozběhy*. ARBES, Jakub. Romaneto v listech: korespondence z let 1867-1892. 1. vyd. Praha: ARSCI, 2010. 223 s. Korespondence. ISBN 978-80-7420-006-9, s. 18.

⁴⁶ VŠETIČKA, František. *Jakub Arbes*. Praha: Pražská imaginace, 1993, 97 s. České charaktery. ISBN 80-7110-102-8, s. 91.

4. Romaneto

Tato kapitola se zaměřuje na popis a obecnou charakteristiku žánru romaneta, dále pak na okolnosti vzniku tohoto žánru, a především na specifika Arbesovy podoby romaneta.

Romaneto pochází z italského *romanetto* a je možné jej doslovně přeložit jako malý román. V *Encyklopedii literárních žánrů* Josef Peterka píše, že tento termín byl u nás poprvé použit Janem Nerudou v roce 1872. Tímto termínem Jan Neruda označil Arbesova *Svatého Xaveria*, který v té době vyšel v prvním čísle znovuobnoveného časopisu *Lumír*.⁴⁷ Označení romaneto pro Arbesova *Svatého Xaveria* bylo využito i k lepšímu upřesnění díla. Někteří by prý tehdy mohli předpokládat, že se jedná o pouhý životopis světce.⁴⁸ Nový žánr tedy neměl pouze propagační, ale i praktický účel. Jan Neruda tehdy na Arbesa i velmi tlačil, aby toto dílo co nejdříve dokončil. Romaneto se mělo stát velkým lákadlem pro čtenáře nově připravovaného *Lumíra*.⁴⁹ Arbesovo nově vznikající dílo se prý Nerudovi nezdálo příliš zařaditelné k žádnému z tehdejších prozaických žánrů, jako byla například novela, arabeska či tzv. „obraz života“.⁵⁰

Původně se pro připravované vydání *Svatého Xaveria* uvažovalo o jiném označení. Arbesova nejznámější díla bychom tedy dnes namísto romaneta znali nejspíše jako „románek“ či „filosofickou historku“. Myslím si však, že termín, který byl nakonec použit a stal se pro Arbesa více než charakteristický, je mnohem příhodnější než varianty, o kterých se tehdy také uvažovalo. V *Encyklopedii literárních žánrů* je pak romaneto definováno obecně jako „moderní, subjektivně a intelektuálně laděná románová varianta novely s tajemstvím, vytvořená Jakubem Arbesem“.⁵¹

Romaneto je žánr na pomezí novely a románu. O novele můžeme uvažovat především díky kratšímu rozsahu, který je pro ni více než typický. Novela má také podobnou gradaci děje a nepříliš velký počet postav, které jsou v díle činné, stejně jako romaneto. Román pak může připomínat postavou vypravěče, který hraje v romanetu velmi důležitou roli. Složitost kompozice spolu s podrobným líčením či odbočkami, které čtenáře odvádějí od hlavního děje

⁴⁷ PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X, s. 590.

⁴⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae, s. 9.

⁴⁹ VŠETIČKA, František. *Jakub Arbes*. Praha: Pražská imaginace, 1993, 97 s. České charaktery. ISBN 80-7110-102-8, s. 6.

⁵⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae, s. 9.

⁵¹ PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X, s. 590.

a zápletky, pak také směřují spíše k románu.⁵² Jedná se tedy rozhodně o složitější a propracovanější žánr.

Tuto smělou domněnku mohu doložit úvahovými pasážemi, které se v romanetu nacházejí. Základem romaneta je i pro dnešního čtenáře velmi atraktivní záhada. Tento prvek je využit především k navození tajemné nálady, kterou můžeme najít i v hororově laděných dílech. Zde se však s touto atmosférou pracuje trochu odlišně. Klíčové je v textu totiž racionální vysvětlení záhady, které hororově zaměřená díla zpravidla neobsahují. Nejen podle Josefa Peterky je v romanetu zřejmý i vliv science fiction. Science fiction se totiž v romanetu projevuje především „*silnou rolí technických prostředků a pomůcek, vědeckých poznatků*“.⁵³ V tomto žánru také vždy převládá víra v rozum a objektivitu či technické a vědecké poznání. Uvažování o science fiction je tedy na místě, jelikož při hodnocení, zda se jedná o science fiction či nikoliv, je víra v rozum a pokrok jedním ze stěžejních prvků.

Podle Jaroslavy Janáčkové se však bohužel romaneto „*neprosadilo obecněji jako nový žánr, jak se to jevílo po mimořádném úspěchu Svatého Xaveria*“⁵⁴. Sám Arbes byl prý i trochu nepřátelský k spisovatelům, kteří se pokoušeli tento žánr napodobovat. Hojnější výskyt romaneta pak byl podle Janáčkové až v době meziválečné. Celkově však spisovatelů, kteří tento žánr psali, není rozhodně mnoho. Proto tedy souhlasím s názorem Janáčkové, která říká, že romaneto v české kultuře žije především díky Jakubu Arbesovi.⁵⁵

Označení romaneto se v některých případech využívalo i „*pro fantaskní náměty vůbec, učinil tak např. Ladislav Klíma v novele Utrpení knížete Sternenhocha*“⁵⁶. Žánrově se však tato konkrétní novela od romaneta velmi liší a ve skutečnosti s ním nemá příliš společného.

4.1. Arbesovo romaneto

Arbesova romaneta jsou podle Krejčího „*součástí boje moderní vědy s vírou, z něhož vyrůstal pokrokový světový názor*“⁵⁷. Protiklad rozumu a víry pak podle Krejčího naznačuje, že ovládnutí světa je možné čistě díky racionálnímu uvažování. Jedním ze stěžejních motivů

⁵² PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X, s. 590–591.

⁵³ PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X, s. 591.

⁵⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae, s. 10.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 422 s. ISBN 80-7182-124-1, s. 308.

⁵⁷ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes*. In POHORSKÝ, Miloš, Jiří BRABEC a Jan MUKAŘOVSKÝ. *Dějiny české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, 631 s. Práce ČSAV, s. 347.

romaneta je postava vypravěče, která je bezesporu inspirovaná spisovatelovým životem a jeho vlastními zkušenostmi a prožitky. Konkrétně se jedná o „*motiv talentovaného jedince, ubíjeného nespravedlivými sociálními podmínkami*“.⁵⁸

František Všetická na romanetech vyzdvihuje figurální dvojici, kterou pro ně spisovatel vytvořil. Jedná se o dvojici vypravěče a jeho přítele. Tento model, v němž vypravěč seznamuje čtenáře s osudem svého přítele, je pak možné nalézt i ve *Svatém Xaveriovi*. Vypravěč je většinou pasivním pozorovatelem, jelikož aktivnějším je vždy jeho přítel. Pasivita vypravěče však není pravidlem, stejně tak jako, že dvojici s vypravěčem vždy výhradně tvoří muž. Arbes také do soudobé prózy přichází se subjektivizací vypravěče, přičemž Všeticka o ní píše: „*Subjektivizace Arbesova vypravěče spočívá totiž v tom, že je sice zbaven vševědoucnosti, ale za náhradu se mu dostává hlubšího a intenzivnějšího vidění.*“⁵⁹

Oblíbenost Arbesových romanet je podle Janáčkové způsobena volbou prostředí, ve kterém se romaneta odehrávají. Česká literatura v době, kdy psal Arbes, byla tematicky zaměřena především na vesnici či historii. Děj zasazený do tajemné Prahy byl proto pro čtenáře velmi zajímavý. Hlavní hrdinové romanet byli pro tehdejší čtenáře také nezvyklí. Většinou se jedná o mladé a chudší muže, studenty, začínající spisovatele či přímo novináře. Tito mladíci vždy namísto svých existenciálních problémů řeší nejrůznější otázky týkající se společnosti, přírody nebo racionálně založených věd celkově. Janáčková pak o těchto postavách napsala: „*V romanetech upoutávala pozornost jistě i svérázná psychologická charakteristika.*“⁶⁰ Podobné intelektuálně zaměřené postavy, které se vymykají společnosti druhé poloviny 19. století, byly podle Janáčkové v naší literatuře taktéž nové. Dalším zajímavým prvkem romanet, který podle Janáčkové dopomohl oblíbenosti, byla samotná intelektuální náročnost, kterou do nich Arbes umně zakomponoval. Velkým přínosem byl i rychlý děj a menší rozsah, který čtenáři umožňoval v krátké době přečíst celé romaneto. Pro dnešního čtenáře jsou podle Janáčkové Arbesova romaneta atraktivní nejen díky malému rozsahu, ale i propracovanému a komplikovanému vykreslení hrdiny, který se nenechá ničím zastavit a usiluje o svou vlastní seberealizaci.⁶¹

⁵⁸ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes*. In POHORSKÝ, Miloš, Jirí BRABEC a Jan MUKAŘOVSKÝ. Dějiny české literatury. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, 631 s. Práce ČSAV, s. 348–349.

⁵⁹ VŠETIČKA, František. *Jakub Arbes*. Praha: Pražská imaginace, 1993, 97 s. České charaktery. ISBN 80-7110-102-8, s. 92.

⁶⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae, s. 11.

⁶¹ Tamtéž, s. 11–12.

Romaneto, které je i dnes velmi čtenářsky oblíbené, v sobě nese rysy jak novely, tak i románu, ale přesto není možné tento žánr jednoznačně přiřadit ani k jednomu z nich. Tento žánr však nejen skvěle kombinuje rysy obou žánrů, ale i racionálně s fantastickým. Pro Arbesovu podobu romaneta, kterou se několik spisovatelů pokoušelo napodobit, je typická propracovaná figurální dvojice vypravěče a jeho přítele, či děj situovaný do pražského prostředí.

5. Fantastické motivy v romanetech

Tato část práce se zabývá rozborem jednotlivých fantastických motivů, jež pomáhají v romanetech *Svatý Xaverius* a *Newtonův mozek* zvyšovat pocit napětí a tajemna. Romaneta však nejsou čistě fantastická, proto mohou být některé fantastické motivy sporné. Realistická povaha romanet však nefunguje na úkor fantastiky. Naopak si myslím, že se společně s fantastikou navzájem dobře doplňují, a v některých případech může být fantastično v textu ještě více podpořeno.

Motivy, jež mají fantastický charakter a objevují se v textu, jak jsem již výše psala, jsem se rozhodla hledat v *Newtonově mozku* a ve *Svatém Xaveriovi*. Fantastické motivy, jež jsem v textu odhalila, čerpám především z Neffovy *Encyklopedie literatury science fiction*⁶², dále pak z díla Daniely Hodrové *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*⁶³ a z dizertační práce Lady Hazaiové *Skryté tváře fantastična*⁶⁴. Tato práce se podobně jako tato věnuje fantastice, která je však zaměřena na hispanoamerickou literární tvorbu. Částečně také vycházím z díla Terezy Dědinové *Po divné krajině: charakteristika a vnitřní členění fantastické literatury*⁶⁵.

Následující část práce na základě této literatury a samozřejmě také romanet, přebírá a rozebírá motiv dvojníka, inteligence a pseudovědy. Dále pak následuje jeden z nejčastějších fantastických motivů vyskytujících se ve fantastických textech, což je cestování časem. Poté se také věnuji motivu cestování vesmírem, jenž je s předchozím motivem úzce spojený. Práce také obsahuje motivy snu, biologie, prostředí a částečně také motiv techniky. Motiv rituálu jsem mezi ostatní fantastické prvky vyskytující se v romanetech *Svatý Xaverius* a *Newtonův mozek* nezařadila.

⁶²Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr. Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995, 555 s. ISBN 80-85390-33-7.

⁶³HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3.

⁶⁴HAZAIOVÁ, Lada. *Skryté tváře fantastična*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. 323 s. ISBN 9788073081782.

⁶⁵DĚDINOVÁ, Tereza. *Po divné krajině: charakteristika a vnitřní členění fantastické literatury*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, 228 s. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-7871-0.

5.1. *Svatý Xaverius*

Romaneto *Svatý Xaverius* je prvním oficiálním dílem, jež nese název romaneto. Knižně bylo vydáno poprvé v *Romanetech I.* v roce 1878, tomuto vydání však předcházelo časopisecké vydání v *Lumíru* roku 1873. V páté kapitole Romaneto jsem psala, že pro Jana Nerudu bylo velmi důležité, aby Arbes *Svatého Xaveria* dopsal a toto romaneto mohlo být otištěno právě v nově obnoveném a dlouho připravovaném *Lumíru*. Nejen pro zvýšení atraktivity tohoto textu pak bylo využito pojmu romaneto, s nímž přišel sám Neruda. Další vydání, avšak již samostatné a doplněné o ilustrace Huga Boettingra, následovalo roku 1900, poté samozřejmě navazovala i další vydání. Toto romaneto pak bylo Arbesem psáno rok před svým prvním otištěním v *Lumíru*.⁶⁶

Hlavní dějová linie se soustředí kolem obrazu indického světce Xaveria, jenž visí v chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně. Zde vypravěč nachází záhadného muže a domnívá se, že se chystá obraz zničit. Xaverius, jak se muž jmenuje, však obraz zničit nechce, pouze ho pomocí kružítko přeměřuje. Snaží se totiž vyřešit záhadu, již do něj autor údajně zašifroval. Informace o existenci záhady se Xaverius dozvěděl od své babičky, jež se o autora obrazu starala. Mezi vyobrazeným světcem a vypravěčovým přítelem je možné odhalit několik identických znaků. Xaveriovi se nakonec podaří tajemství rozluštit a ukrytý poklad společně s vypravěčem najít. Tato událost však vede k chybnému uvěznění, a dokonce smrti Xaveria. Vypravěč pak sám přiznává, že uvažoval o zničení tajemného obrazu.

5.2. *Newtonův mozek*

Newtonův mozek Jakub Arbes začal psát roku 1867 a toto romaneto dokončil o celých deset let později, roku 1877. První vydání se opět konalo v *Lumíru* a romaneto vyšlo ještě téhož roku. První knižní vydání bylo spolu se *Svatým Xaveriem*, roku 1878 v *Romanetech I.* Druhé, ale již samostatné vydání bylo ve Světové knihovně roku 1898.⁶⁷

Zde obdobně jako ve *Svatém Xaveriovi* dochází k záhadnému střetu vypravěče s přítelem, s kterým jsou však na rozdíl od prvního romaneta přáteli již od útlého dětství. Vypravěč se domnívá, že jeho přítel zahynul v bitvě u Hradce Králové, a sám jej dokonce identifikoval jako mrtvolu. Setkávají se však o několik měsíců později a při této příležitosti je vypravěč přítelem

⁶⁶ *Poznámka vydavatelská.* In. ARBES, Jakub. *Romaneta.* Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 309.

⁶⁷ Tamtéž.

pozván na hostinu do zámku Kinských. Zde se však přihodí několik bizarních událostí, včetně oživení mrtvoly, o nichž po procitnutí sám vypravěč upřímně pochybuje, zda se opravdu staly či nikoliv.

5.3. Fantastické motivy

Z pohledu literární historie je Jakub Arbes, stejně jako jeho romaneta, hůře klasifikovatelný. Důvodem tohoto problému je jeho specifičnost. Proto jak při klasifikaci fantastických motivů, tak při rozklíčování jejich přítomnosti v Arbesových romanetech, je důležité brát na Arbesovu specifičnost a nezařaditelnost ohled.

Podle Daniely Hodrové je tajemství, tedy i fantastično, pojímáno Arbesem jinak, než tomu bylo v historicky starší literatuře. Dříve používané převážně dobrodružně vlastenecké pojetí tajemna, a tedy i fantastična, je u Arbesa přesměřováno do tajemna „*lidského osudu, dávného tragického příběhu, skrytých zákoutí duše*“⁶⁸. Vypravěč romanet bývá do příběhu ve vztahu k tajemnu a fantastice zapojen spíše jako pozorovatel, ale tento model není ve všech romanetech využit stejnou měrou. Vypravěč je tedy často pouhým svědkem a komentátorem fantastična. Podle Hodrové vypravěč „*nedobývá tajemný prostor, s kterým jej ostatně nespojují žádné svazky na rozdíl od hrdiny z románu s tajemstvím*“.⁶⁹ Vypravěč pak může být pozorovatelem fantastična i prostřednictvím okna, či může být přímým účastníkem fantastických událostí.

Hodrová ve svém díle *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)* využívá pojmu předmět s tajemstvím. Typickým předmětem s tajemstvím je podle ní harfa, která se v literatuře objevuje převážně během 19. století. Harfa jako fantastický motiv je pak Arbesem použita přímo v romanetu, které má tento nástroj obsažené i v názvu. Jedná se o romaneto *Zborcené harfy tón*, jímž Arbes jasně naráží na tvorbu Karly Hynka Máchy. Harfa podle Hodrové symbolizuje nástroj, v němž je předznamenán jak smutný osud lidský, tak i osud celého českého národa.⁷⁰ Dalšími předměty s tajemstvím, vyskytujícími se v romanetu jako jeden typ fantastického motivu, o nichž hovoří i sama Hodrová a na něž se chci následně zaměřit, jsou mimo jiné také mrtvola či obraz.

Podle Terezy Dědinové „*[v]nitřní souvislost mezi fikčním a aktuálním světem může nabývat*

⁶⁸ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3, s. 80.

⁶⁹ Tamtéž, s. 81.

⁷⁰ Tamtéž, s. 81–82.

značně rozmanitých zpodobnění.“⁷¹ Funkce fantastického motivu pak podle ní může být opravdu různorodá. Některé fantastické motivy mohou v textu sloužit podobně jako alegorie, jelikož ztvárňují problémy, jež se ve společnosti v době vzniku díla skutečně odehrávaly. Často mají také nadčasový charakter.

Fantastický prvek jako takový se pak záměrně prosazuje proti realitě, v níž žije autor, přičemž může mít jak podobu alternativního historického vývoje, tak i života v budoucnosti, nebo se projevuje jako „fyzická nemožnost v případě postav a objektů, zásadní změna v případě přírodních zákonů a pravidel fikčního světa.“⁷² V případě této podoby motivu jde pouze o nějakou jasnou *jinakost*, která viditelně vybočuje z reality a je podle Dědinové doprovázená adekvátním stylem vyprávění. Přesně toto hledisko výskytu nějaké *jinakosti* v textu doprovázené odpovídajícím stylem vyprávění je dodrženo i v romanetech Jakuba Arbesa. Fantastický motiv jako takový pak v textu funguje jako elektrický náboj mezi realitou a něčím nepřirozeným až nadpřirozeným.⁷³ Tento motiv pak může mít podobu i zdánlivě běžnou, přestože většina motivů je již na první pohled odlišná, a tedy i vybočující z naší reality. Prvkem tedy nemusí být pouze stroj času nebo elixír věčného života, ale i „obyčejná“ místnost.

Fantastický prvek pak samozřejmě nemusí pouze ozvláštňovat realitu a lákat tak potencionální čtenáře, přestože toto byl zřejmě, jak se mnozí domnívají, i prvotní účel užití fantastiky v Arbesových romanetech. Já si však myslím, že fantastično v jeho romanetech může být spíše takovým transferem pro vyjádření nějaké zajímavé a vyšší myšlenky než pouhým vyvoláním tajemné a pro čtenáře atraktivní atmosféry. Tuto myšlenku potvrzují i slova Ondřeje Neffa, jenž v knize *Všechno je jinak* dochází k závěru, že jeden z největších přínosů fantaskní literatury či přímo sci-fi je v tom, že lidstvo učí toleranci.⁷⁴

Pro přítomnost fantastických motivů Lada Hazaiová ve svém díle *Skryté tváře fantastična* specifikuje několik typických prvků, jako je například sen nebo rituál. Tyto prvky jsou pro literaturu fantastického charakteru přímo nezbytné a vyskytují se často samozřejmě i v textech, které se za fantastické označují jen velmi zřídka. Jedním ze stěžejních fantastických motivů,

⁷¹ DĚDINOVÁ, Tereza. *Po divné krajině: charakteristika a vnitřní členění fantastické literatury*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, 228 s. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-7871-0, s. 202.

⁷² Tamtéž, s. 204.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ NEFF, Ondřej. *Všechno je jinak: kapitoly o světové science fiction*. Praha: Albatros, 1986, [14] s. obr. Příl, s. 401–402.

keré můžeme u spisovatelů odhalit a rozpoznat, je podle Hazaiové postava dvojníka. Tento motiv je velmi častý i v romanetech Jakuba Arbesa.⁷⁵

6.3.1 Dvojník

Motiv dvojníka se nachází i v oficiálně prvním Arbesovu romanetu *Svatý Xaverius*. Zde je totiž popisována zajímavá shoda mezi světcem a mužem, který velkou část svého života tráví studiem záhadného obrazu, na němž je vypodobněn světec, který je jeho přesnou kopií. Hlavní motiv tohoto romaneta Arbes využil i pro jeho název. Vypravěčův přítel Xaverius v díle již od prvního okamžiku vystupuje jako podivná až nevyzpytatelná postava. Arbes přitom věnuje velkou část pozornosti právě popisu tohoto muže. Arbes doslova píše:

„[...] tvář Xaveriova byla tatáž jako tvář přede mnou v myšlenkách pohříženého muže. Totéž nízké čelo, tentýž nos, táž brada, tytéž rty, slovem celý výraz obličej, jako by byl muž ten malíři obrazu sloužil za vzor.“⁷⁶

Podle Hazaiové „[d]vojník jakožto prostředek fantastična problematizuje původní představu člověka jakožto duševně a fyzicky jednotné a neměnné entity a rozvrací ji.“⁷⁷ V literatuře pak existuje hned několik podob dvojnictví. Často se může jednat i o totožnou osobu, avšak v jiné časové rovině. Toto dvojnictví je pak doprovázeno i zdvojováním jiných postav, které se v textech vyskytují. U těchto dvojníků často dochází ke kontrastnímu zobrazení charakterových vlastností. Jeden dvojník vždy prvoplánově představuje „dobro“ a druhý „zlo“.⁷⁸

Dvojník v podobě obrazu, jaký je ve *Svatém Xaveriovi*, také není v literatuře novinkou. „Obrazový dvojník“, který po proneseném přání nese všechny majitelovy negativní emoce i špatnou životosprávu, se objevuje například i ve Wildově *Obrazu Doriana Greye*. Obraz, který zde Wilde popisuje, pak dokonce místo lidského dvojníka stárne a jeho majitel zůstává krásný a mladý až do jeho tragického konce. Toto dvojnictví má však zcela odlišnou literární funkci, než je tomu u *Svatého Xaveria*.

Dvojnické figurální dvojici, která se objevuje ve *Svatém Xaveriovi*, se věnoval i František Všeťička, který o ní napsal: „Jde o ten druh dvojnictví, v němž iniciátor (původce) není postavou

⁷⁵ HAZAIOVÁ, Lada. *Skryté tváře fantastična*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. 323 s. ISBN 9788073081782, s. 207–256.

⁷⁶ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 19.

⁷⁷ HAZAIOVÁ, Lada. *Skryté tváře fantastična*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. 323 s. ISBN 9788073081782, s. 233.

⁷⁸ Tamtéž, s. 238.

živou, ale fiktivní, zpodobenou – v tomto případě jde o mrtvého světce z obrazu barokního malíře. “⁷⁹ Indický světec a vypravěčův přítel nesou stejné jméno, podobu i tragický osud.

František Xaverský, jenž je zobrazen na tajemném obraze a jehož celé jméno zní Francisco de Yasu y Xaver, opravdu působil jako jeden z možná neúspěšnějších misionářů vůbec. Svou činností se zasloužil o rozšíření křesťanství především v Indii a Japonsku, ale i na jihovýchodě Asie. Misionář při cestě do Číny, která by dopomohla silnějšímu rozšíření křesťanství, však nakonec umírá na malárii a poté je prohlášen i za svatého. Tento světec je podle Zdeňky Vlčkové pro katolickou církev symbolem ctnostného muže hodného následování, s nímž se pojí nejrůznější zázraky.⁸⁰

Volba obrazu, na kterém je právě svatý Xaverius, tedy zřejmě pro Arbesa také nebyla náhodná. Již jen přítomnost exotického světce totiž ve čtenáři může navyšovat pocit tajemna, potažmo fantastična. František Všeticka se také ve spojitosti se jménem Xaverius zmiňuje o zajímavé souvislosti, že spisovatel na sv. Xaveria, konkrétně 3. prosince 1877, dostal výpověď v *Národních listech*. Zda se jedná o pouhou náhodu či umělecký záměr pro využití jména tohoto světce pro první romaneto, však není jisté.⁸¹

Mystická tvář vypravěčova přítele, která je stejná jako tvář světce z obrazu, je vysvětlena pro čtenáře opět velmi záhadně, což samo o sobě potvrzuje výskyt tohoto fantastického motivu. Xaveriova babička, která se starala o umírajícího Balka, totiž společně s jeho matkou obraz pravidelně navštěvovaly. Xaveriova matka byla dokonce v kostele s obrazem uzamčena přes noc. Touto událostí je tedy v romanetu vysvětlena podobnost obou Xaveriů.

Balkův obraz podle Arbesova popisu v romanetu zachycuje tuto scénu:

„Na pustém břehu mořském umírá o samotě muž v černém řeholním oděvu. Pololeže odpočívá na improvizovaném loži, na hrubé rohožce, jsa zády opřen o skalisko, nad nímž je z hrubých kamenů, prken a jižních travin narychlo sdělán jakýsi druh střechy, mající umírajícího chrániti alespoň před nejprudšími úpaly plamenného slunce indického.“⁸²

Podobný výjev je vyobrazen na závěr romaneta poté, co se vypravěč po několika letech setkává ve věznici se svým přítelem Xaveriem:

⁷⁹ VŠETIČKA, František. *Jakub Arbes*. Praha: Pražská imaginace, 1993, 97 s. České charaktery. ISBN 80-7110-102-8, s. 7.

⁸⁰ VLČKOVÁ, Zdeňka. *Misionářská činnost Františka Xaverského – proměny církevního obrazu*, Brno: Masarykova univerzita, 2007. Bakalářská práce, s. 50. [cit. 2. 3. 2018] dostupné z: http://is.muni.cz/th/145954/ff_b/Frantisek_Xaversky.doc, s. 12–15.

⁸¹ VŠETIČKA, František. *Jakub Arbes*. Praha: Pražská imaginace, 1993, 97 s. České charaktery. ISBN 80-7110-102-8, s. 15.

⁸²ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 16.

„Pololeže a polosedě odpočíval přítel Xaverius na hrubé houni na nosítkách. Byl oblečen v trestnický šat, jenž byl na prsou poněkud rozhalen.

Dolejší část těla byla přikryta starým pláštěm, zpod kterého vyčnívaly obnažené nohy.

Hlava příteleva byla poněkud nazad nachýlena; na smrt bledý, ba zsinálý obličej byl obrácen k modré obloze. Levá ruka příteleva spočívala na jeho prsou, pravice, v lokti ohnutá, visela k zemi.

Za hlavou jeho pak bylo vidět z hrubých latí zhotovenou besídku...“⁸³

Tento výjev velmi trpícího muže, který je na pokraji svých sil, je přímou paralelou k výjevu umírajícího světce na obraze. Tato paralela je pak ještě více umocněna vypravěčem, který při pohledu na svého přítele uvažuje nad tím, že opravdu jako by viděl umírajícího svatého Xaveria. Dvojnickví obou postav je tedy touto paralelou ještě více umocněno.

Komplikací tohoto figurálního dvojnickví je však i přítomnost dalšího Xaveria v romanetu. Indický světec zachycený na obraze a Xaverius, který tento obraz luští, tedy nejsou jediní. Třetím Xaveriem, jenž se v textu vyskytuje, je i samotný Balko, jehož druhým jménem je právě Xaverius.

V romanetu *Newtonův mozek* je také možné najít dvojníka. Dochází zde totiž k záměně identity. Vypravěč obdrží zprávu, že jeho přítel leží vážně zraněný v Nechanicích. Vypravěč poté přijíždí do Nechanic, kde vidí v rakvi mrtvého muže, kterého označí za svého známého. Když se však tato postava zdravá a živá po několika měsících objevuje a zve ho do zámku na hostinu, je touto událostí víc než překvapený. Podobnost mrtvého vojáka ležícího v rakvi s vypravěčovým přítelem je pak na hostině vysvětlena následovně:

„Učinil jsem tak, a stoje u hlavy mrtvolý, zadíval jsem se v ztuhlou, zsinalou tvář...

Byla to tatáž tvář, kterou jsem byl viděl v Nechanicích po bitvě u Králové Hradce...

Podobnost s tváří přítelevou byla tak neobyčejná, že dívaje se po delší chvíli na ztuhlé ty tahy, nemohl jsem takměř ani uvěřiti, že neleží tu přede mnou mrtvola příteleva.“⁸⁴

Princip dvojnickví využil Arbes podle Všetický i v díle *Mesiáš*. V tomto romanetu dochází k podobnosti a záměně dvou dobrých přátel. Na podobném principu Arbes stavěl i biografickou povídku *Il divino boemo*, kde jsou postavy také lehce zaměnitelné.

⁸³ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 84.

⁸⁴ Tamtéž, s. 264.

6.3.2 Inteligence

Inteligence je podle Ondřeje Neffa pojmem, jenž shrnuje neobvyklé předpoklady a dovednosti člověka, které mu pak „umožňují vyrovnávat se s vnějším prostředím a řešit situace, v nichž nelze jednat podle rutinních postupů“.⁸⁵ Fantastika se však nezabývá pouze inteligencí, která se vymyká běžným možnostem normálního člověka, ale zabývá se i „formami a projevy inteligence nepozemské, případně pozemské, avšak nenesené člověkem, a projevy inteligence umělé“.⁸⁶ Nejčastějším projevem inteligence bývá podle Neffa nějaký projev geniality hrdiny, přičemž tento jedinec má na dosah nějaký světoborný objev či úžasný vynález.⁸⁷

Pro Arbesova romaneta je tento motiv opravdu specifický. Ve *Svatém Xaveriovi* je těchto geniálních osob hned několik. Prvním hrdinou, který má bezesporu nějaké náznaky nadprůměrného IQ, je vypravěčův přítel Xaverius. Stejně tak chytrým a talentovaným, i když v jiném směru, je umělec Balko a uvažovat můžeme i o samotném světci. V *Newtonově mozku* je pak geniálním vědcem opět vypravěčův přítel. Tento hrdina pak pomocí odcizeného mozku, ale i ohromných vědomostí, jež získal během usilovného studia, přichází nejen s technickým objevem.

Tento motiv také úzce souvisí s dalším fantastickým motivem, technikou. Přestože by bylo možné oba sloučit do jedné kapitoly, rozhodla jsem se nechat tyto motivy částečně odděleny, jelikož i sám vypravěč prokazuje značnou míru inteligence.

Vypravěč ve *Svatém Xaveriovi* je člověkem, jenž se zajímá o umění a společně s přítelem malířem chce rozšířit světovou znalost o českém umění všeobecně. Jedná se tedy na první pohled o intelektuálně zaměřeného člověka i z toho důvodu, že záhadu, již luštil Xaverius, by osobě s nízkou inteligencí a malými obzory zřejmě vůbec nesdělával. Vypravěč je tedy Xaveriem důsledně prověřen.

„Dle všeho učinil jsem na neznámého dojem dosti příznivý; pozvalt' mne, když jsem odcházel, poznovu, bych jej navštívil, a já pozvání toho také uposlechl.“⁸⁸

⁸⁵ *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 137.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 26.

Vypravěč poté popisuje, že Xaveriova nedůvěra vůči jeho osobě úplně zmizela. Vypravěčovy inteligenční schopnosti jsou také rozpoznatelné ve způsobu, jakým vypráví a hodnotí celý děj romaneta.

Stejně je tomu i v romanetu *Newtonův mozek*, jelikož i zde styl vyprávění nasvědčuje, že se jedná o inteligentního muže. Sám vypravěč se v tomto romanetu dokonce popisuje jako intelektuál, jenž společně s přítelem studoval a analyzoval vše, co bylo v jeho okolí. Jejich zaměření se však postupem času změnilo a každý se zaměřil na něco jiného.

*„A právě tak, jak nás byla příroda obdařila – mne ohyzdností a přítele sličností –, vnukla nám každému zvláštní náklonosti: mně k suchopárné, unavující a zřídka koho bavící matematice, příteli pak k svěžím a povznášejícím vědám přírodním.“*⁸⁹

Během tohoto romaneta vypravěč podle mého názoru prověřován není, jelikož je přítelem hlavního hrdiny již od útlého dětství a tato postava mu tedy velmi věří, což je podle mého názoru patrné i z textu. Hodrová je však jiného názoru. Podle ní v romanetu *Newtonův mozek* dochází k podobnému rituálu zasvěcení, jako je tomu u tajných bratrstev. Zasvěcení vypravěče je zde prý ztvárněno jako cestování časem v závěru romaneta.⁹⁰

Proto jsem se rozhodla motiv rituálu mezi ostatní fantastické motivy nezařadit, přestože rituál jako takový nemusí být podle Hazaiové jenom náboženského charakteru. Toto neduchovní hledisko by tedy pojetí údajného rituálu *Newtonova mozku* splňovalo. Rituálem se případně může stát „symbolický, každodenní, opakovaný, ale i výjimečný úkon.“⁹¹ Rituál je však obecně chápáný jako činnost, která má kořeny v dlouholeté tradici a má předem určené parametry.⁹² Toto tradiční hledisko s přesně danými kritérii však není v romanetu splněno, a proto trvám na názoru, že v *Newtonově mozku* zřejmě k žádnému rituálu, v podobě cestování časem, nedochází.

6.3.3 Pseudověda

V souvislosti s pseudovědou se také někdy hovoří o tzv. „paravědě“ či neoficiální vědě. Tento motiv se podle Neffa ve fantastických dílech objevuje mnohem častěji než klasické vědní

⁸⁹ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 229.

⁹⁰ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3, s. 81.

⁹¹ HAZAIOVÁ, Lada. *Skryté tváře fantastična*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. 323 s. ISBN 9788073081782, s. 256.

⁹² Tamtéž.

obory. Při klasifikaci, co již je a co není pseudověda, se dá obecně prohlásit, že „za pseudovědu považujeme disciplínu, pro niž je typická neopakovatelnost experimentu za standardních podmínek.“⁹³

Nestandardními podmínkami má pak Neff na mysli například psychotroniku nebo problém spojený s mimosmyslovým vnímáním. Mezi pseudovědy se však zařazují i některé obory, jež jsou spíše mezní. Z pseudovědy je však podle Neffa nezbytné vytřídit tzv. imaginární vědu, která v současné době neexistuje, ale dá se obecně předpokládat, že jednou existovat bude. Mnoho vědců pak díky četbě fantastických děl může být až už pseudovědou či imaginární vědou pozitivně ovlivněno.⁹⁴

V romanetu *Newtonův mozek* se vypravěčův přítel zabývá tzv. eskamotérstvím. Na první pohled se o žádnou vědu či pseudovědu nejedná, přesto jsem se rozhodla tento motiv k pseudovědě zařadit. V romanetu je totiž popisováno, že tento muž měl silný sklon k přírodním vědám jako fyzika či mechanika. Za rozhodnutím zařadit tuto disciplínu mezi pseudovědu je i ten důvod, že sám Arbes v textu eskamotérství za pseudovědu označil.

„Čím více ve své „pseudovědě“ prospíval, tím větší byla jeho vášeň, a tak se často stalo, že mezitím co hmoždil jsem se já vypočtením, jak vysoko musí za těch a oněch okolností dostupiti balon té a té váhy, naplněný tím neb oním plynem, opakoval přítel můj pod tímže stropem a pouze několik kroků ode mne vzdálen tisíckrát po sobě pranepatrný experiment, jak možno ze hry karet vyhoditi na stůl jednu, kterou byl kdokoli před okamžikem naznačil.“⁹⁵

Pro své experimenty vypravěčův přítel využíval nejen eskamotérství, ale i vědomosti z klasických vědních disciplín, jako byla právě mechanika, ale i astronomie nebo anatomie. O bloudění v paláci Kinských, oživení mrtvolky či cestování časem se vypravěč také domníval, že se jedná o velmi zdařilý eskamotérský experiment. Zda v případě oživení mrtvého a cestování časem šlo o pouhou iluzi nebo o skutečný experiment je možné pouze uvažovat. Co se však týká využití eskamotérství pro omámení smyslů vypravěče při bloudění v zámku, zde je možné o této pseudovědě více než uvažovat.

„Již nejsem sobě skoro ani vědom, že může to býti skutečnost – pochybuju –, ale hned nato vtírají se mi zase myšlenky, že viděl jsem na vlastní oči zámek ozářený, [...]“⁹⁶

⁹³ *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 154.

⁹⁴ Tamtéž, s. 155.

⁹⁵ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 230.

⁹⁶ Tamtéž, s. 257.

Samotné bloudění je pak vysvětleno tak, že chodby tvořící pravidelný rovnoběžník zmátly vypravěčovy smysly natolik, že v nich bloudil téměř 3 hodiny, což naznačuje, že se tato postava stala obětí eskamotérského experimentu.

Ve *Svatém Xaveriovi* je záhada obrazu odhalena pomocí složitého matematického řešení, což může zdánlivě připomínat pseudovědu, podle mého názoru se však o pseudovědu nejedná, a další náznaky pseudovědy jsem v tomto romanetu také neodhalila.

6.3.4 Cestování časem

Neff o motivu cestování časem píše, že je možné jej dělit podle několika hledisek. Jako první hledisko uvádí cesty směřované do budoucnosti nebo minulosti. Příkladem cesty do minulosti může být i cesta pana Broučka do 14. století nebo právě cesta vypravěče s přítelem v Arbesově díle *Newtonův mozek*. Druhý způsob cestování je podle toho, zda k nám cestovatel v čase přichází z budoucnosti či minulosti. Třetí způsob je podle Neffa úzce spjatý s dopravním prostředkem, kterého cestovatel časem využil. U třetího způsobu Neff také rozlišuje, zda se jedná o nezamýšlené cesty časem, kdy je přesun proveden díky zcela fantastickým prostředkům jako je spánek či pád do jiného století, nebo se v textu objeví nějaká technika z budoucnosti, kdy například dochází k oživení mrtvolky či nějaké nukleární reakci. Co se týče zamýšlených cest, zde vždy uvažujeme o nějakém přístroji nebo technice, která člověku umožní putovat napříč časem.⁹⁷

Svým způsobem se i v Newtonově mozku vypravěč setkává s „oživenou“ mrtvolou, poté co je jeho přítel prohlášen za mrtvého. Tento muž se však po několika měsících záhadně objevuje a zve vypravěče na hostinu. K doslovnému oživení mrtvolky pak dochází v rámci eskamotérského čísla, které se odehrávalo na téže hostině.

„Zadíval jsem se ve tvář pozorněji a zpozoroval, jako by se brvy očí zachvívaly a po malé chvíli jako by se byla i prsa poněkud vzdmula...“

Rychle sáhl jsem po ruce mrtvolky, bych se přesvědčil, neklame-li mne zrak... Ruka však nebyla již studená jako led, nýbrž teplá, a zdálo se mi, že zcela zřejmě pozoruju, jak teploty rychle přibývá.“⁹⁸

⁹⁷ *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 131–132.

⁹⁸ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 265.

Tato děsivá scéna je pak Arbesem dovedena až do krajnosti takto:

„Mrtvola byla sebou pohnula, vlastně zachvěla se, jako by ji byl náhle projel elektrický proud... A zcela zřetelně pozoroval jsem symptomy vracejícího se života animálního.

Asi po třech minutách pohnula mrtvola hlavou, pak oběma rukama a za několik okamžiků pohnulo se celé tělo.

Mrtvola, namáhavě se vztyčivši, setrvala několik okamžiků v tomto postavení – pak sklesla zase nazpět do rakve, ale hned nato poznovu se vztyčila a usedla...“⁹⁹

Čas jako jedna ze základních veličin a cestování napříč ním pak podle Ondřeje Neffa fascinoval odedávna člověka, a tedy i spisovatele tím, že je neuchopitelný, nepřetržitý a plyne pouze jedním směrem. V čase se prý také objevuje existence hmoty. Vypravěč v romanetu *Newtonův mozek* cestuje časem pomocí přístroje, který není typickým sci-fi strojem času.

„Podařilo se mi totiž vynalézt látku, z kteréž jest možno sestrojiti přístroj v podobě zdánlivě zcela obyčejných brejlí, před kterýmiž i nejdokonalejší dosavadní mikro – i teleskopy ustoupiti do pozadí. Možno brejlemi těmi zcela jasně a určitě rozeznati obraz ze vzdálenosti největší, na příklad ze vzdáleností miliardy mil...“¹⁰⁰

Cestování časem je pak v romanetu popsáno tak, že jakýkoliv člověk pomocí těchto brýlí spolu s druhým přístrojem, jenž je podobný tenkému drátu, ve velmi krátké době může nahlédnout do jakékoliv události z celé lidské historie. Tento obraz je možné vidět pouze za předpokladu, že člověk letí stejným směrem a stejnou rychlostí jako světlo. Samotný let napříč časem pak nemůže být libovolný, ale musí mít podobu ohromné cykloidy, aby bylo možné sledovat jak dráhu Země kolem Slunce, tak i její rotaci. Nahlédnout v historické události je možné díky tomu, že ani jediný historický výjev nezanikl a každý se zrcadlí ve vesmíru, který je nekonečný. Vypravěčův přítel také zmiňuje, že podobnou cestu jako on již vykonali Edgar Allan Poe či Cyrano de Bergerac.

„Za několik vteřin rozeznávám obraz, jako bych se s ptací perspektivy díval na večerní krajinu, – vidím bojiště po bitvě...“¹⁰¹

Vypravěč celou bitvu u Hradce Králové vidí pouze obrazově, neslyší tedy nic. Obraz bitvy ale není statický, čím déle se na něj dívá, tím se stává jasnějším, zároveň se však mění. Díky

⁹⁹ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 265.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 279.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 289.

tomu vypravěč nemůže obraz důkladně popisovat. Celou událost vidí obráceně, tedy od konce bitvy až po její začátek.

„Mnohdy změnila se celá podstatně celá fysiognomie obrazu; neviděl jsem místy než husté kotouče bílého kouře a tu a tam šlehající blesky, důkaz prudké palby baterií... Hned na to zas jsem spatřil v bitevním šiku celé pluky pěchoty a jízdy v nejzoufalejší práci krvavé...“¹⁰²

Poté vypravěč spolu s přítelem, jenž je majitelem Newtonova mozku, vidí celou sedmidenní válku, ale opět v chronologicky opačném sledu a bez zvukových efektů. Následně společně pozorují nejen obrazy z revoluce polské, bitvu u Puebly, ale třeba i bitvy u Solferina a Magenty.

Cestování vypravěče společně s přítelem napříč dějinami Arbes podle mého názoru využil nejen pro ozvláštňení textu, ale i pro vyjádření vyšší myšlenky. Sama jsem již výše naznačovala, že fantastický text nemusí sloužit pouze k zábavnému účelu, ale může být i prostředníkem k vyjádření nějakých soudobých etických či filosofických problémů, které však mohou mít charakter nadčasovosti. Jelikož byl Arbes zákonem několikrát perzekuován a v této době také panovala silná cenzura, musel přijít s nějakým novým způsobem, jak vyjádřit svůj názor. Pro tento účel využil nejen romaneta *Newtonův mozek*.

V tomto romanetu, jak jsem již psala, jsou vypravěčovi v opačném časovém sledu ukazovány různé válečné konflikty, až po první lidský střet vůbec. Touto cestou dává Arbes důraz na to, že zlo a válka je lidskou součástí již od nepaměti. Cestování časem je tedy podle mého názoru využito k vyjádření etického problému.

Cestování vesmírem, ani časem se v romanetu *Svatý Xaverius* neobjevuje, a proto se tato a následující podkapitola tomuto romanetu vůbec nevěnuje.

6.3.5 Cestování vesmírem

Cestování časem je v *Newtonově mozku* možné díky letům, jež jsou podobné klasickým cestám do vesmíru, přestože tento přístroj je oproti raketám, které se běžně využívají, jiný. Tento motiv je spíše přidružený, přesto si myslím, že je důležité jej také zmínit. Téma kosmických cest a především kolonizace vesmíru je pro sci-fi také stěžejním motivem. Motiv osidlování vesmíru je pak podle Neffa zřejmou paralelou k historické kolonizaci.¹⁰³

¹⁰² ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 290.

¹⁰³ *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 141–142.

„Vesmír byl jedním z nejzajímavějších cílů fantastických cest, a to už v dobách, kdy Měsíc, planety a hvězdy nebyly ještě objekty vesmírnými, nýbrž (z hlediska úrovně poznání) objekty nebeskými.“¹⁰⁴ Vesmír byl dobýván jak lodí, kterou vynesl poryv větru, tak i balónem, raketou a mnoha dalšími prostředky. Některá kosmická plavidla „využívaly k pohonu blíže nespecifikovaných elektrických principů imaginární vědy“¹⁰⁵ O tajemném motoru, jenž funguje na podobném principu, se ve svém díle zmiňuje také Arbes.

„Podařilo se mi vynalézt, vlastně použití od pravěku známého motoru převzácného druhu, motoru, jenž předčí rychlost světla, ba i rychlost posud za nejrychlejší pokládané síly přírodní – elektřiny...“¹⁰⁶

Tento motor je pak pohonem přístroje, jež jsem popisovala v předchozí podkapitole a jímž vypravěč společně s přítelem cestují nejen napříč časem, ale i prostorem. Z *Newtonova mozku* je jasně čitelné, že autor je víc než obeznámený s tím, jak vesmír vypadá a zřejmě ho tedy nějakým způsobem studoval.

6.3.6 Sen

Dalším fantastickým motivem, který Arbes také využívá, je sen. Hazaiová v souvislosti se snem píše o prostředku kontaminace jednoho řádu druhým, který napomáhá průniku subreality. Sen je pak i dnes hojně využívaným prvkem pro fantastickou literaturu. V barokní literatuře byl sen spisovateli používán pro vyjádření ideji pomíjivosti života, kdežto ve fantastice pomocí snu dochází k rozšíření skutečnosti o jinou dimenzi. Současně se podle Hazaiové jedná o prostředek tzv. osmyslování reality. V některých klasických fantastických příbězích je však sen využíván pouze k alegorickému přirovnání.¹⁰⁷

V romanetu *Newtonův mozek* je sen využit na úplném závěru romaneta, kdy se vypravěč náhle probouzí po neúspěšném experimentu cestování časem a sám přemýšlí, zda to, co si pamatuje, je sen, nebo se jedná o reálný zážitek. Poslední věta tohoto romaneta totiž zní:

„Zanechal jsem na čas studií; ale myšlenky, jež mne byly v oné době pronásledovaly, vracejí se i po letech...“¹⁰⁸

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 143.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 280.

¹⁰⁷ HAZAIOVÁ, Lada. *Skryté tváře fantastična*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. 323 s. ISBN 9788073081782, s. 230–232.

¹⁰⁸ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 301.

Někteří i dnes Arbesovi trochu vyčítají, že si za celým jednoznačně fantastickým textem nestál a děj nakonec uzavřel probuzením z tajuplného snění. Díky tomuto vyústění romaneta se tedy vedou odedávné spory o to, zda se jedná či nejedná o dílo s fantastickými motivy. *Alenka v říši divů*¹⁰⁹ je knihou, která také jako vyústění celého příběhu využívá probuzení ze sna, přesto se stále jedná o fantastický text. Myslím si proto, že by tomu tak mělo být i při posuzování *Newtonova mozku*. Naopak jsem ještě toho názoru, že tím, jak Arbes popisuje toto vypravěčovo „probuzení“, spíše ještě více potvrzuje fantastičnost celého textu.

Sen v romanetu *Svatý Xaverius* neslouží jako východisko pro fantastičnost textu, a ani není v romanetu přítomen, proto motiv snu na tomto romanetu nebudu rozebírat.

6.3.7 Technika

Technika a pokrok je stěžejním motivem romanet Jakuba Arbesa. Technika je pak podle Neffa široký pojem, který zahrnuje „vše, co stojí mezi člověkem a předmětem jeho práce včetně celého souhrnu zkušeností, znalostí a způsobů, jež mu umožňují ovládat přírodu, vytvářet hmotné statky a vzájemně komunikovat“.¹¹⁰ Slovo technika pochází z řeckého *techné* a v přímém překladu znamená řemeslo. Technika je stěžejním tématem sci-fi. Technika podle Neffa může člověka jak omezovat, tak i velmi zvyšovat jeho možnosti. Hlavním hrdinou fantastických děl, konkrétně sci-fi, se často stává nějaký vědec, jenž stojí před velkým vědeckým objevem, který pak může svět nejen zachránit a zlepšit, ale i přivést do záhuby.¹¹¹

Tento motiv v podobě inteligentního vědce, jenž zkouší vyřešit složitou matematickou záhadu Balkova obrazu, je přítomen také v romanetu *Svatý Xaverius*. Charakter a popis této postavy již od prvních řádků zobrazuje člověka mimořádného, který má sklon jak ke genialitě, tak i k bláznovství. Někteří reální vědci jsou často kombinací obou těchto vlastností, takže jde o velmi zdařilou povahovou charakteristiku.

„Z počátku pokládal jsem jej sám za povahu zcela apatickou s ledovou duší; ale byly okamžiky, ovšem řídké, kdy jsem se přesvědčil, že hloubavý duch jeho vedle své bystrozrakosti a takořka železné logičnosti vyniká neobyčejnou vřelostí a obrazotvorností, jež by ani básníku nebyly k necti sloužily.“¹¹²

¹⁰⁹ HELFAND, Lewis a Lewis CARROLL. *Alenka v říši divů*. Praha: Grada, 2010, 68 s. KomiX. ISBN 978-80-247-3690-7.

¹¹⁰ *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 159.

¹¹¹ Tamtéž, s. 156–160.

¹¹² ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 27.

Vyřešení záhady a nalezení tajemného pokladu, jež malíř údajně skryl, by zřejmě mohlo lidstvo něčím obohatit, jelikož však tato situace v knize nenastala, tak je motiv techniky v tomto romanetu zastoupen jen velmi okrajově.

V romanetu *Newtonův mozek* se také objevuje vědec, který řeší složitý problém. V tomto romanetu je však motiv techniky na rozdíl od předchozího romaneta mnohem více propracovaný a je mu tedy věnován i větší prostor. Vypravěčův přítel zde totiž sám pomocí geniálního mozku vynalezne stroj času. Stroj času a princip, na kterém tento přístroj funguje, je v knize také pečlivě popsán. Jelikož stroj času je jasným technickým vynálezem a sám stroj může lidstvu potenciálně sloužit jak k užitku, tak i k záhubě, mohu prokazatelně označit fantastický motiv techniky za součást tohoto romaneta. Více prostoru je tomuto přístroji věnováno v podkapitole, jež se zabývá cestování časem.

6.3.8 Biologie

Podobně jako se Mary Sheleyová inspirovala biologií při tvorbě *Frankensteina*¹¹³, tak i Jakub Arbes pro romaneto *Newtonův mozek* použil biologii jako zdroj inspirace. Jako inspirační zdroj pro fantastická díla se pak podle Neffa biologie uplatňovala mnohem méně než jiná vědní odvětví. Samotný pojem pak pochází z řeckého *bios* a znamená život.¹¹⁴ Tento překlad mi pro témata, která se ve fantastice objevují připadá velmi výstižný, jelikož o experimentování se životem v jakékoliv formě v nich právě jde.

Jak jsem již výše naznačovala, tak i v romanetu *Newtonův mozek* můžeme najít fantastický motiv biologie, jelikož zde podobně jako v díle *Frankenstein*¹¹⁵ experimentuje a hazarduje geniální vědec s ožíváním mrtvol. V romanetu však dochází k oživení mrtvého jiným způsobem. O samotném oživení mrtvol, která poté opravdu jeví známky biologického života, a dokonce i promluví, jsem však již psala výše.

Proto se chci zaměřit na jiný příklad motivu biologie, jenž podobně jako oživení mrtvol úzce souvisí se zasahováním do přirozené biologické podoby člověka, a taktéž se nachází v romanetu *Newtonův mozek*. Jedná se o ústřední motiv mozku, který Arbes využil i pro název

¹¹³ SHELLEY, Mary Wollstonecraft. *Frankenstein*. Přeložil Tomáš KORBAŘ. Praha: Dobrovský, 2015, 196 s. Omega. ISBN 978-80-7390-151-6.

¹¹⁴ *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995. ISBN 80-85390-33-7, s. 129–130.

¹¹⁵ SHELLEY, Mary Wollstonecraft. *Frankenstein*. Přeložil Tomáš KORBAŘ. Praha: Dobrovský, 2015, 196 s. Omega. ISBN 978-80-7390-151-6.

celého romaneta. V romanetu je popisována situace, kdy vypravěčův přítel oznámí, že svůj mozek vyměnil za mozek přímo geniální. Tento fakt demonstruje přímo sejmutím vrchní části lebky.

„Poté sáhl přítel pravou rukou po své hlavě a zcela pohodlně, jako nějakou čapku, sejmul svrchní část lebky, a drže ji chvíli v ruce, postoupil několik kroků dopředu.“¹¹⁶

Tato hrůzostrašná situace pokračuje odborným zkontrolováním Newtonova mozku, který má vypravěčův přítel v lebce místo svého. Mozek kontroluje jeden z přítomných hostů. Vypravěčův přítel následně vysvětluje, že jenom díky mozku vědce Newtona, jehož považoval za jednoho z nejbystřejších myslitelů, mohl vynalézt stroj pro cestování časem. Samotný mozek pak tento muž získal podvodem z jednoho anglického muzea. Způsob, jakým vypravěčův přítel vyměnil svůj mozek za Newtonův, je popisován takto:

„[...] a když pak se mi po bitvě u Hradce Králové naskytla vhodná příležitost, že mi byla lebka palašem odřata, nahradil jsem vlastní svůj mozek mozkem Newtonovým.“¹¹⁷

Motiv biologie je jeden z nejdůležitějších, co se v romanetu *Newtonův mozek* vyskytují. Splňuje totiž všechna kritéria fantastična. Jedná se o nepřirozené zasahování do lidského života, a to jak v případě ožívování mrtvoly, tak i záměny mozku. Oba motivy jasně narušují spisovatelovu nebo čtenářovu představu o realitě, jedná se tedy o ryzí fikci. Přesto jsou oba přesvědčivě napsané, což čtenáře nutí k zamyšlení nad jejich možnou existencí, což potvrzuje jejich fantastičnost.

Motiv biologie je ve *Svatém Xaveriovi* také sporným, přestože záhadná biologická podobnost mezi světce vyobrazeným Balkem a vypravěčovým přítelem by hypotézu o přítomnosti tohoto motivu mohla naznačovat, tak se toto dvojíctví od obou předchozích příkladů biologického motivu velmi liší. Proto se tomuto romanetu v této kapitole již dále nebudu věnovat.

¹¹⁶ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 266.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 267.

6.3.8 Prostředí

Romaneta Jakuba Arbesa jsou úzce spjatá s pražským prostředím. Hodrová Arbesovo pojetí města spojuje s tzv. městem s tajemstvím, k němuž patří i román Karolíny Světlé *První Češka* či novela Julia Zeyera *Xaver*.¹¹⁸

Městem s tajemstvím je pak v literatuře takové místo, kde je zvláště zobrazena podoba sakrálního místa, jenž je v protikladu k běžnému a všednímu, tedy profánnímu místu. Místo s tajemstvím je typické tím, že je v textu popsáno mnohem výrazněji. I všední místo se však může stát místem s tajemstvím. Tento proces může fungovat i opačně, jelikož místo s tajemstvím, případně fantastický prvek, jako je dvojník či monstrum objevující se v tomto prostoru, je racionálně vysvětleno a toto místo se následně stává všedním.¹¹⁹ Tento postup, kdy je rozumem objasněno tajemství, je využíván i Arbesem v jeho romanetech. Takto rozumově vysvětlená místa s tajemstvím mohou u čtenáře podle Hodrové vyvolat představu toho, že „všechna místa jsou vlastně všední, pouze se po určitou dobu, bloudem smyslů a shodou určitých okolností jeví jako jiná.“¹²⁰

V Arbesových romanetech pak samotná „*Praha nevystupuje jako subjekt v metaforách, bývá spíše kulisou tajuplného děje, nicméně kulisou s atmosférou, vnímanou subjektem vypravěče.*“¹²¹ Toto tzv. město s atmosférou je podle Hodrové prakticky předstupněm města jako bytosti. Již ve *Svatém Xaveriovi* je možné najít střet periferie města s chrámem, v němž se ukrývá Balkův obraz a jenž je prakticky protikladem k okraji města Prahy. Ve středu města se pak odehrává většina děje, kdežto periferie je podle Hodrové jak místem falešného pokladu, tak i „nepravého“ bytí.¹²²

Kontrast středu města a periferie v romanetu mnohem více vyvolává napětí a samotnou fantastickou atmosféru. Monstrum, jako je ožívající mrtvola nebo dvojník, pak podle Hodrové v textu funguje na podobném principu jako jakýkoliv dům s tajemstvím, ať už se jedná o chrám nebo „běžný“ dům.¹²³

V romanetu *Newtonův mozek* je podle Daniely Hodrové prostor charakteristický všemi klasickými atributy jako je labyrintičnost, svit měsíce, zmizelé dveře, jež napovídají

¹¹⁸ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3, s. 95.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 10.

¹²⁰ Tamtéž, s. 11.

¹²¹ Tamtéž, s. 95.

¹²² Tamtéž, s.95–96.

¹²³ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3, s. 162–168.

o pohyblivosti prostoru, či tajné dveře. Všechny tyto atributy jsou doprovázeny tajemným pozváním na netradiční fantastické místo. Zámek Kinských, kam je vypravěč pozván přítelem, jehož považuje dávno za mrtvého, se pro něho stává určitou zkouškou, která je podle Hodrové podobná těm, které absolvují uchazeči tajných bratrstev. Toto místo se pro vypravěče na určitou dobu stává labyrintem, jež nemá konce. Hodrová ve vztahu k zasvěcování do tajných spolků uvažuje o určité analogii zasvěcení právě v romanetu *Newtonův mozek*, jak jsem již psala výše.¹²⁴

V *Newtonově mozku* se tedy v textu nalézají místa s tajemstvím, jako je zámek, labyrint, ale i vypravěčův pokoj, kde dochází k vědeckým experimentům a kde se také vypravěč na závěr příběhu probouzí. Dalším prostorem fantastického charakteru je také chrám či spíše kostel v *Nechanicích*, jenž slouží jako ošetrovna pro raněné z války. Důležitějším prostorem s temnou až tajuplnou náladou, která na čtenáře působí silným dojmem, je však podle mého názoru salonek, v němž je vypravěčův přítel chybně označen za mrtvého. Tato místnost je v romanetu líčena tímto způsobem:

„Vstoupili jsme do salonu, v němž panovalo pološero.

Podle stěn leželo asi dvacet vojínů na improvizovaných lůžkách po zemi; několik postelí s těžce raněnými rozestaveno bylo poblíž oken.“¹²⁵

Chrám je také ústředním místem s tajemstvím ve *Svatém Xaveriovi*, v němž se také odehrává hlavní část zápletky, jak jsem již sama výše psala. Již jen popis tohoto sakrálního prostoru dobře vystihuje fantastickou atmosféru textu.

„V chrámě, jak již připomenuto, nebylo téměř nikoho, a zdá se, že i kněz u oltáře dle toho se řídil: odbyl církevní obřady trochu dříve, než bývá v obyčeji.“¹²⁶

Dalším fantastickým prostorem je podle mého názoru i pokoj, v němž se Xaveriova babička stará o nemocného Balka, či místo, kde má být údajně ukrytý poklad, jenž se zde shodou náhod opravdu nalézá. Nejen prostředí, ale i téměř děsuplná atmosféra, v níž pomalu umírá malíř, je v romanetu popisována takto:

„Venku bylo bouřливо; nebe bylo skoro stále v plamenu a hřmění ani nepřestávalo. Vítr šuměl a hučel, časem zaskučel, jako když dítě pláče.

¹²⁴ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3, s. 81.

¹²⁵ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 242.

¹²⁶ Tamtéž, s. 17.

Bylo mi úzko, ba jakási hrůza mne obcházela. ‚Pán‘ těžce dýchal, někdy také zaúpěl, až mi to kostmi projelo. Často jsem vyskočila, ale on mlčky pokynul, abych si zase sedla.“¹²⁷

Prostředí fantastického charakteru či místa s tajemstvím jsou tedy opravdu častým motivem, jež Arbes pro svá romaneta využívá. Myslím si, že právě celková atmosféra tajemné Prahy, od níž čtenář může očekávat prakticky cokoliv, je tím nejsilnějším fantastickým motivem přítomným snad ve všech romanetech a díla *Newtonův mozek* a *Svatý Xaverius* jsou toho dokladem.

Obě romaneta, která jsem v rámci bakalářské práce analyzovala, jsou založena na vyprávění mladého inteligentního muže, jenž má mnoho společného i se samotným autorem. Ve *Svatém Xaveriovi* je vypravěčem žurnalista, který se zajímá nejen o vědu, ale i umění. V *Newtonově mozku* celé romaneto vypráví muž, který se velkou část života usilovně věnoval studiu přírodních věd, konkrétně matematiky, stejně tak jako tímto studiem prošel sám spisovatel.

Vypravěčovým přítelem, jenž s ním dohromady tvoří figurální dvojici, je pak v obou romanetech výstřední muž. Xaverius je prokazatelně podivínský typ postavy, jelikož se většinu svého života snaží rozklíčovat údajnou záhadu, jež má být zašifrovaná v obraze. Nápadná výstřednost je ještě umocněna podobou postavy, protože tento muž vypadá naprosto identicky jako světec ztvárněný na onom obraze. Tento fantastický motiv dvojnictví jsem odhalila i v *Newtonově mozku*. Arbes tento motiv tedy také využívá ve svých romanetech opakovaně. Vypravěčův přítel v *Newtonově mozku*, jež je podobně zvláštní jako předchozí postava, se pak velmi intenzivně zabývá eskamotérstvím, které v textu sám Arbes označil za pseudovědu. Pseudověda je pak i dalším fantastickým motivem vyskytujícím se v tomto romanetu, ve *Svatém Xaveriovi* se však tento motiv podle mého názoru nevyskytuje. Stejně tak se v *Newtonově mozku* nalézá fantastický motiv cestování časem či biologie, kdežto ve *Svatém Xaveriovi* jsem tyto prvky již neodhalila.

Text obou romanet je postaven na fantastickém motivu prostředí. Arbes obě romaneta soustředí do tajuplné Prahy, což je místo s tajemstvím samo o sobě. Jelikož v Praze autor prožil většinu života, jedná se i v tomto případě o stejně dobře propracovaný fantastický prvek, jako tomu bylo u motivu inteligence. Arbes tedy pro svá romaneta využívá prostředí a charakter postav, které sám zná nejlépe. Fantastický motiv prostředí je pak podle mého názoru jeden

¹²⁷ ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 31.

z nejtypičtějších a nejdůležitějších prvků, které spisovatel v *Newtonově mozku* a *Svatém Xaveriovi* využívá.

V romanetu *Newtonův mozek* jsem tedy odhalila následující fantastické motivy: dvojnictví, inteligence, pseudovědy, cestování nejen časem, ale i vesmírem, dále pak motiv snu, techniky, biologie a prostředí. Z výčtu nalezených fantastických prvků je možné vyvodit, že romaneto *Newtonův mozek* jich obsahuje hodně a jedná se tedy o text fantastického charakteru.

Romaneto *Svatý Xaverius* se ve výskytu fantastických motivů ve většině případů shoduje s předchozím romanetem. V romanetu se však podle mého názoru nenachází ani fantastický motiv cestování časem a cestování vesmírem, ani motiv snu a biologie. Jednoznačný výskyt fantastického motivu pseudovědy jsem v tomto romanetu také neurčila, přestože určité náznaky zde mohou být, a proto jsem se následně přiklonila k názoru, že ani tento motiv není obsahem *Svatého Xaveria*. V romanetu se však vyskytuje výrazný fantastický motiv dvojníka, dále pak motiv inteligence, prostředí a částečně také motiv techniky.

Závěr

Tato bakalářská práce měla za cíl vyhledat a analyzovat fantastické motivy v romanetech Jakuba Arbesa *Newtonův mozek* a *Svatý Xaverius*. V rámci práce bylo nezbytné vyrovnat se nejen s problematickým pojmem fantastika a jejími motivy, ale i s větším počtem již existujících studií, jež se věnují Jakubu Arbesovi a jeho romanetům. Během zkoumání hranic fantastiky, tedy toho, co se běžně do této kategorie řadí a co již ne, jsem narazila na zajímavou problematiku vzniku různých „náboženství“ nebo hnutí. Téma průniku fantastiky do dnešního světa by si podle mého názoru zasloužilo mnohem důkladnější zpracování, což jsem si sama s ohledem na rozsah práce nemohla dovolit.

V teoretické části jsem se dále zabývala definicí pojmu romaneto a také životem i tvorbou Jakuba Arbesa, přičemž jsem se této kapitole také nemohla bohužel věnovat ve větším rozsahu, přestože by si to tento autor jistě zasloužil.

Na základě získaných informací v teoretické části a především pomocí díla Ondřeje Neffa, dále pak Lady Hazaiové a Daniely Hodrové, jsem v druhé části práce stanovila jednotlivé fantastické motivy, jež jsem následně v textu Arbesových romanet vyhledávala a popisovala. V *Newtonově mozku* a *Svatém Xaveriovi* jsem našla prvky dvojnicství, inteligence, snu, dále pak také motivy techniky, biologie, pseudovědy, prostředí či cestování časem a vesmírem. Část motivů se vyskytuje v obou romanetech. Po shrnutí a analýze všech fantastických motivů mohu úspěšně konstatovat, že hypotéza o výskytu fantastických motivů, již jsem si v úvodu práce vytyčila, byla potvrzena.

V jednom případě jsem se rozhodla fantastický motiv, o němž psala Hodrová ve své práci, mezi ostatní fantastické motivy nezařadit. K nezařazení fantastického motivu rituálu, jež se měl nacházet v romanetu *Newtonův mozek*, jsem se posléze přiklonila na základě rozboru tohoto motivu. Přestože jsem fantastický motiv rituálu v romanetu *Newtonův mozek* nezahrnula mezi ostatní motivy, na fantastičnost textu toto rozhodnutí absolutně nemá vliv, jelikož se v něm těchto motivů nalézá opravdu mnoho.

Po analýze obou romanet mohu také konstatovat, že počet fantastických motivů vyskytujících se v Arbesově prvním romanetu *Svatý Xaverius* je mnohem nižší než v *Newtonově mozku*, přesto si však myslím, že tento počet je pro fantastičnost textu dostačující a toto romaneto je spolu s *Newtonovým mozkiem* možné zařadit mezi jiná fantastická díla. V romanetu *Svatý Xaverius* tedy nakonec byly nalezeny a následně i rozebrány čtyři fantastické

motivy a v *Newtonově mozku* jich bylo celkem devět, což jasně dokládá, že se skutečně jedná o silně fantastický text.

Rozhodně tedy mohu samým závěrem prohlásit, že Jakub Arbes je autorem romanet, jež obsahují fantastické motivy, a jeho místo v rámci celé české fantastiky by nemělo být pouze okrajové. Arbesa bych na základě vyskytujících se motivů, které spisovatel často rozumově objasňuje, zařadila do širšího pojetí fantastiky, jelikož i sám autor dával důraz na racionální povahu romaneta a myslím si, že je důležité k tomuto faktu při posuzování fantastičnosti také přihlížet.

Seznam použité literatury

Primární literatura

1. ARBES, Jakub. *Romaneta*. Praha: Československý spisovatel, 1954, 307 s.
2. ARBES, Jakub. *Romaneta*. V SNKLU 1. vyd. Praha: SNKLU, 1963, 313 s. Česká klasická próza.
3. ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius: Newtonův mozek*. 2. vyd. v Albatrosu. Praha: Albatros, 1989, 158 s.

Sekundární literatura

4. ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: R3, 1995, 349 s. ISBN 80-85364-57-3.
5. ARBES, Jakub. *Romaneto v listech: korespondence z let 1867-1892*. Praha: ARSCI, 2010, 223 s. Korespondence. ISBN 978-80-7420-006-9.
6. DĚDINOVÁ, Tereza. *Po divné krajině: charakteristika a vnitřní členění fantastické literatury*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, 228 s. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-7871-0.
7. DRESLER, Václav. *Jakub Arbes, život a dílo*. V Praze: J. Hynek, 1910, 128 s. Pestrá knih. zábavy a kultury.
8. *Encyklopedie literatury science fiction; sestavili Ondřej Neff, Jaroslav Olša jr.* Praha: Asociace fanoušků science fiction, 1995, 555 s. ISBN 80-85390-33-7.
9. HAZAIOVÁ, Lada. *Skryté tváře fantastična*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. 323 s. ISBN 9788073081782.
10. HELFAND, Lewis a Lewis CARROLL. *Alenka v říši divů*. Praha: Grada, 2010, 68 s. KomiX. ISBN 978-80-247-3690-7.
11. HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, 211 s., [12] s. obr. příl. ISBN 80-85917-03-3.

12. HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Vědeckofantastická literatura: srovnávací žánrová studie*. Praha: Albatros, 1980, 177 s.
13. HOLÝ, Jiří a Jiří TRÁVNÍČEK. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006, 912 s. ISBN 80-7294-170-4.
14. HOUŽVIČKA, Přemysl. *Od Kolára k Faucharovi: bibliografie české science fiction a fantaskní literatury z let 1853-1949*. Praha: P. Houžvička, 2006, 82 s.
15. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 155 s. Acta Universitatis Carolinae.
16. KAGARLICKIJ, Julij Iosifovič. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha: Panorama, 1982, 438 s. Pyramida.
17. KREJČÍ, Karel. *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel, 1975, 387 s. Kritické rozhledy.
18. KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: život a dílo*. Moravská Ostrava: J. Lukasík, 1946, 427 s., [80] s. obr. příl. Knižnice monografií Slovo a život.
19. LACHMANN, Renate. *Memoria fantastika*. Praha: Herrmann, 2002, 287 s.
20. LANGER, Aleš. *Průvodce paralelními světy: nástin vývoje české sci-fi 1976-1993*. Praha: Triton, 2006, 275 s. Fandom a SF. ISBN 80-7254-857-3.
21. LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany: H&H, 2002, 355 s. ISBN 80-7319-020-6.
22. KAGARLICKIJ, Julij Iosifovič. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha: Panorama, 1982, 438 s. Pyramida.
23. KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: život a dílo*. Moravská Ostrava: J. Lukasík, 1946, 427 s., [80] s. obr. příl. Knižnice monografií Slovo a život.
24. MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-X.
25. MORAVEC, Josef. *Jakub Arbes*. Praha: Svobodné slovo, 1966, 175 s. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti.
26. NEFF, Ondřej. *Něco je jinak: (komentáře k české literární fantastice)*. Praha: Albatros, 1981, 372 s.

27. NEFF, Ondřej. *Tři eseje o české sci-fi*. Praha: Československý spisovatel, 1985, 95 s. Puls.
28. PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 422 s. ISBN 80-7182-124-1.
29. POHORSKÝ, Miloš, Jiří BRABEC a Jan MUKAŘOVSKÝ. *Dějiny české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, 631 s. Práce ČSAV.
30. SHELLEY, Mary Wollstonecraft. *Frankenstein*. Přeložil Tomáš KORBAŘ. Praha: Dobrovský, 2015, 196 s. Omega. ISBN 978-80-7390-151-6.
31. ŠRÁMEK, Jiří. *Morfologie fantastické povídky*. Brno: Masarykova universita, 1993, 136 s. ISBN 80-210-0700-1.
32. TRAILL, Nancy H. *Možné světy fantastiky*. Praha: Academia, 2011, 228 s. Možné světy. ISBN 978-80-200-1908-0.
33. VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984, 465 s.
34. VŠETIČKA, František. *Jakub Arbes*. Praha: Pražská imaginace, 1993, 97 s. České charaktery. ISBN 80-7110-102-8.

Elektronické zdroje

1. VLČKOVÁ, Zdeňka. *Misionářská činnost Františka Xaverského – proměny církevního obrazu*, Brno: Masarykova univerzita, 2007. Bakalářská práce, s. 50. [cit. 2. 3. 2018] dostupné z: http://is.muni.cz/th/145954/ff_b/Frantisek_Xaversky.doc
2. *The encyclopedia of science fiction*. [online] ©2011–2018 [cit. 2. 4. 2018] dostupné z: http://www.sf-encyclopedia.com/entry/czech_and_slovak_sf